

Češka, Josef

Lateránský obelisk a křesťanství Constantina Velikého

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1969, vol. 18, iss. E14, pp. [95]-116

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109868>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF ČEŠKA

LATERÁNSKÝ OBELISK A KŘEŠŤANSTVÍ
CONSTANTINA VELIKÉHO

Za své návštěvy města Říma v květnu 357¹ učinil syn Constantina Velikého, císař Constantius II., rozhodnutí, aby byl na paměť jeho triumfu, kterým oslavil své vítězství nad uzurpátorem Magnentiem, postaven v Cirku maximu další obelisk.² Provedení císařova rozkazu — stejně jako jeho předchozí návštěvu Věčného města — mohl počítat k nejslavnějším chvílím své druhé městské prefektury Memmius Vitrasius Orfitus, takže obelisk byl přidán k okrasám spiny, která dělila největší římské závodiště, nejdříve v létě 357 a nejpozději na jaře 359, a to konkrétně v době, kdy se po významných Julianových vojenských úspěších začala zotavovat tehdy zle zkoušená Gallie.³ Poněvadž byly Julianovy úspěšné války s germánskými kmeny, započaté roku 357 vítězstvím nad alamanskou přesilou u Argantorata (Štrasburku), dovršeny v lednu 358 porážkou Franků v povodí řeky Máasy,⁴ lze postavení Constantiova obelisku v Římě datovat do roku 358.

Místem, kde obelisk původně stál, byly podle Ammiana Marcellina egyptské Théby, proslulé svými velikými svatyněmi a bohaté na obelisky, ačkoli mnohé z nich prý ležely v polovině IV. století rozbity.⁵ S dopravou velikého obelisku do Říma a s jeho postavením byly značné potíže — zejména technického rázu —, přičemž se zřejmě poukazovalo na to, že se dřívější císařové, počínajíc Octavianem Augustem, jehož obelisk stál v Cirku maximu od roku 10 př. n. l., spokojili s tím, že dali z Egypta dovézt do Říma obelisky menší než ten, který daroval Římu císař Constantius.⁶ Avšak dejme tu již slovo historiku Ammianu Marcellinovi, který nás o těch věcech nejpodrobněji informuje.

¹ Srov. J. Češka, En marge de la visite de Constance à Rome, SPFFBU E 10, 1965, str. 107—115.

² *Ammian.* XVII 10, 17.

³ *Ammian.* XVII 4,1: Inter haec recreandarum exordia Galliarum, administrante secundam adhuc Orfito praefecturam, obeliscus Romae in circo erectus est maximo. — Orfitus byl podruhé městským prefektem již za Constantiovy návštěvy Říma r. 357; posledním dokladem jeho druhého funkčního období je *Cod. Theod.* XIV 6,1 s datem 25. března 359 (srov. A. Chastagnol, La préfecture urbaine à Rome sous le Bas-Empire, Paris 1960, str. 424 n.).

⁴ *Ammian.* XVII 2,2: Iulianus . . . retento milite circumvallare disposuit castella munita, quae Mosa fluvius praeterlambit, et ad usque quartum et quinquagesimum diem, Decembri scilicet et Ianuario mense, obsidionales tractae sunt morae. — *Ammian.* XVII 2,4: hisque perfectis, acturus hiemem revertit Parisios Caesar (scil. Iulianus).

⁵ *Ammian.* XVII 4,2: Urbem priscis saeculis conditam . . . hecatompylos Thebas institutores ex facto cognominarunt. — *Ammian.* XVII 4,6: In hac urbe inter delubra ingentia . . . obeliscos vidimus plures, aliosque iacentes et conminutos.

⁶ Výčet obelisků v Římě viz s. v. Obeliskos v PWRE, XVII, sl. 1710—1714, od A. W. Van Burena.

Ammianus Marcellinus totiž ve 4. kapitole své XVII. knihy píše: „(§ 12) Poněvadž lichotní pochlebníci namlouvali podle svého zvyku Constantiovi bez přestání to, že se Octavianus Augustus — ačkoli dovezl z egyptské obce Héliopole dva obelisky, z nichž jeden je umístěn v Círku maximu a druhý na Poli Martově — neodvážil toho obelisku, který byl přivezen nedávno, ani dotknout, ani jím pohnout ze strachu před nesnázi s jeho velikostí, necht se poučí, kdož to nevědí: Onen starý panovník ponechal totiž tento obelisk, třebaže jich dal několik přepravit, v Egyptě nedotčený proto, že byl zasvěcen jako zvláštní dar bohu Slunci, a jsa vetknut mezi posvátné stavby nádherného chrámu, jež nesměly být znesvěceny, tyčil se jako tiara toho všeho. (§ 13) Constantinus však pokládal za maličkost, aby byl tento obrovský kvádr vyrván ze svého místa, domnívaje se právem, že se ničeho nedopouští proti náboženství, jestliže odnese podivuhodnost z jednoho chrámu a zasvěti ji v Římě, to jest v chrámě celého světa, ale nechal ji dlouho ležet, než se zařídilo, čeho bylo k přepravě zapotřebí. Když pak byl obelisk svezem nilským korytem a vyložen v Alexandrii, byla zbudována loď obrovitosti předtím nevidané, jež musila být poháněna třemi sty veslaři. (§ 14) Učiniv tato opatření, rozloučil se uvedený panovník se životem, načež se spěšně provádění prací stalo vlažnějším. Pozdě, ale přece byl konečně obelisk naložen na loď a odvezen přes moře i přes proud Tiberu — jenž jako by se bál, že to, co poslal téměř neznámý Nil, sotva vnese svým nebezpečným tokem do hradeb jím živých. Tak byl přivezen do „Vsi Alexandrový“ (*vicus Alexandri*), vzdálené od města tři míle, a odtud, naložený na smyky a vlečený pomalu Ostijskou branou a přes „Obecní rybník“, dopraven do Círku maximu. (§ 15) Poté zbývalo pouhé vztyčení obelisku, o němž se stěží předpokládalo — anebo ani to ne —, že může být provedeno. Avšak vykonalo se takto: Byly sneseny, vztyčeny a svlece rozestaveny⁷ vysoké trámy, takže jsi viděl les strojů, a do nich byla vpletena silná a dlouhá lana, jež jako pestrá spleť nití zastírala svou nesmírnou hustotou nebe; k nim pak byl přivázán sám velikánský monolit (*mons*), pokreslený pojmovými prvznaky, načež jej, zdvižený poněnáhu volným prostorem vzhůru a pak dlouho visící, umístilo mnoho tisíců lidí, kteří točili jakoby ve mlýně horní částí žernovu, uprostřed cirkového prostranství. Na obelisk pak byla nasazena bronzová koule, lesknoucí se zlatými plíšky. Ta však byla vzápětí zasažena silou božího blesku, a proto byla po jejím odstranění vetknuta do obelisku kovová, rovněž pozlacená, napodobenina pochodně zářící jakoby rozlitym plamenem.“

Ammianovy údaje můžeme konfrontovat s jedním pramenem rázu více méně oficiálního. Constantiův obelisk — 32 metrů vysoký a podle svých hieroglyfů pocházející z XV. století př. n. l.⁸ — stál totiž ve starověku na podstavci, jehož všechny čtyři boční stěny byly opatřeny veršovaným nápisem, oslavujícím jak Constantia samého, tak zdolání všech potíží spojených s přepravou obelisku. Nápis z doby Constantiovy byl sice při pozdějším přemístění obelisku do Lateránu zničen — užilo se ho při restauraci obelisku k doplnění některých jeho poškozených částí —,

⁷ Nesrozumitelná rukopisná slova v § 15 *idestisque periculum* (Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt, rec. C. U. Clark, I, Berolini 1910, p. 111) čte s využitím konjektury R. Nováka (Kritische Nachlese zu Ammianus Marcellinus, Wiener Studien XXXIII, 1911, Wien 1912, str. 308) J. C. Rolfe (Ammianus Marcellinus with an english translation, I, London — Cambridge, Massachusetts 1956, str. 324) takto: At ea ita est facta: aggestis erectisque diggestisque ad perpendicularum.

⁸ Obelisk pochází z doby panování egyptského krále Thutmesu III. (O. Marucchi, Gli obelischi egiziani di Roma, Bulletino della commissione archeologica comunale di Roma, 1891, str. 256 a ž 260, a 1896, str. 89—115 a 129—144).

ale jeho znění známe nastěsti z Mercatiova přepisu, který vyšel tiskem roku 1589 a jehož mezery byly později doplněny konjekturami.⁹ Verše, které někdejší nápis obsahoval, podáváme — berouce si za vzor obvyklý pracovní postup svého učitele Ferdinanda Stiebitze — v českém překladu.

„Otcovo dílo i vlastní svůj dar ti věnoval, Říme,
císař Constantius, když celou ovládl říši.
Žádný co nespátřil věk a žádná nenesla země,
postavil, aby svým darem vyvážil triumfy slavné.
Soujinné město si zakladatel ozdobit chtěje
okrasou touto, v Thébách ji vyrval, z lomové skály.

Zvěčnělého však přetěžká o převoz jímala starost,
neboť těkavá hlásala zvěst, že nelze prý žádným
nápadem, vzpěrem ni rukou tím kvádrem kavkazským pohnout.
Světa pán Constantius však mořským poručil vlnám
přenechat zdatnosti všechno a částce nemalé z hory
přikázal konati pouť; i svěřil ji vzdutému moři.

jehož hladina příbojem klidným dovczla koráb
k západním břehům, takže, pln úžasu, Tiber naň zíral.
Zatím co soužen byl Řím, ja tyranem odporným plněn,
ležel císařův dar a zájem, jej postavít, umdlél,
aniž zmařen byl pýchou; jenže už nevěřil nikdo,
že by se výtvor tak hmotný napřímil v prostoru vzdušném.

Nyní, jako by právě byl vylomen narudlým kovem,
zazářil znovu a do nebe vráží. Ta nádhera, dlouho
uchraňována původci svému, se navrácí s pádem
samozvancovým. Příchod když do Říma chrabrostí zjednán,
vítěz, nakloněn městu, proň s ovací buduje trofej
skvělou, císaře hodnou, a též je triumfy zdobí.“¹⁰

Je dosti pravděpodobné, že Ammianus latinský nápis pod Constantiovým obeliskem četl, neboť jinak by se dala těžko vysvětlit jedna detailní paralela, jsou-li ovšem ve čtení nápisu konjektury epigrafiků správné. První dva verše třetí desky

⁹ *M. Mercati. Degli obeliscii di Roma. Roma 1589, str. 291; CIL VI 1163; Dessau ILS 736.*

¹⁰ *Dessau ILS 736: Patris opus munusque[que] suum] tibi, Roma, dicitur | Augustus [toto Constanti-
tius orbe recepto. | et quod nulla tulit tellus nec viderat aetas | condidit, ut claris exaequet
doma triumphis. | (5) Hoc decus ornatum genitor cognominis urbis | esse volens, caesa Thebis
de rupe revellit. || Sed gravior divum tangebatur cura vehendi. | quod nullo ingenio visuque
manuque moveri | Caucasam molem discurrens fama monebat. | (10) At dominus mundi
Constantius, omnia fretus | cedere virtuti, terris incedere iussit | haut partem exiguum montis
ponto[que] tumentis || credidit, et placido [vexerunt] aequora flujeto | litus ad Hesperium,
| Liberi] mirante, carinam. | (15) Interea, Romam tafetrio vastante tyranno, | Augusti inenit
donum, stadiumque locandi | non fastu spreti, sed quod non crederet ullus, | tantae molis opus
superas consurgere in auras. || Nunc veluti rursus ruff[is] avulsa metallis | (20) emicuit pulsatque
polos. Haec gloria dudum | auctori servata suo cu[m] caede tyranni | redditur, atque abitu
Ro[mae] vi]rtute reperto | victor ovans urbiq[ue] favens sublim]e tropaeum, | principis et munus
cond[it] decorat]que triumphis.*

někdejšího nápisu, tj. verš 13. a následující, se totiž čtou ... *et placido [vexerunt aequora flu]ctu | litus ad Hesperium, [Tiberi] mirante, carinam, zatím co u Ammiana ve 14. paragrafu citovaného textu nacházíme tuto formulaci: tandemque sero impositus (scil. obeliscus) navi, per maria fluentaque Tiberidis, velut paventis, ne quod paene ignotus miserat Nilus, ipse parum sub emeatu sui discrimine moenibus alumnis inferret, defertur in vicum Alexandri. Je zřejmé, že konjektury v citovaných verších jsou závislé na Ammianově textu, ale uznáme-li jejich velkou pravděpodobnost, musíme zároveň předpokládat, že Ammianus rozvedl básnickou personifikaci *Tiberi mirante*, která mu z nápisu utkvěla v paměti, a blíže ji konkretizoval ve slovech *Tiberidis velut paventis, ne quod paene ignotus miserat Nilus ... moenibus alumnis inferret*.*

Vzájemnou závislost obou pramenů naznačují, jak se zdá, i některé shodné výrazové prostředky. Jak nápis ve svém 9. verši, tak Ammianův text ve 13. paragrafu označují totiž obelisk jakožto *moles*, a mimoto je v nápise verš (19) *Nunc veluti rursus rufis avulsa (scil. moles) metallis*, což má v Ammianově textu (§ 13) svou obdobu ve slovech *avulsam hanc molem sedibus suis*. Avšak přes značnou pravděpodobnost, že Ammianus nápis pod Constantiovým obeliskem znal, jsou v tomto nápisu a v Ammianově výkladu dvě podstatné odchylky. 5. verš nápisu a začátek verše následujícího, tj. *Hoc decus ornatum genitor cognominis urbis | esse volens*, dosvědčují jasně, že Constantinus I. chtěl obeliskem ozdobit město, které mělo jeho jméno, tj. že byl obelisk původně určen pro Konstantinopol, kdežto Ammianus tento fakt zamlčuje, když Constantinovo rozhodnutí, odvézt obelisk z egyptských Théb a ignorovat tak prastarý tamější kult, omlouvá slovy (§ 13) *nihilque (Constantinus) committere in religionem recte existimans, si ablatum uno templo miraculum Romae sacraret, id est in templo mundi totius*. Otázku, proč Ammianus uvádí domněnku, odporující nápisnému údaji, můžeme zodpovědět jen hypoteticky, a to dokonce dvěma způsoby: buď Ammianus básnické dikci 5. verše neporozuměl, nebo chtěl Constantiovo dobrodiní vůči Věčnému městu oslabit tvrzením, že Constantius vlastně uskutečnil jen to, k čemu vše potřebné připravil již jeho otec. To, že Ammianus neměl Constantia příliš v lásce, vyplývá z mnoha míst jeho historického díla,¹¹ přičemž pro nás zde může být nejlepším vodítkem zvláště jeho přesvědčení, že si Constantia nevážil ani římský lid. Vyplyvá to totiž z Ammianova podivného údaje, že prý si římský lid roku 357 vůbec nepřál vidět okázalost Constantiovy císařské družiny.¹²

Druhá nesrovnalost mezi nápisem a Ammianovým výkladem se týká toho, jak byl obelisk získán. Ammianus píše (§ 12) ve shodě s obsahem hieroglyfického nápisu¹³ o tom, že obelisk stál dlouho v egyptských Thébách a že tam byl *Deo Soli speciali munere dedicatus fixusque intra ambitiosi templi delubra, quae contingi non poterant*, kdežto v 6. verši nápisu s podivem čteme, že Constantinus obelisk *caesa Thebis de rupe revellit*. Těžko říci, zda se v těchto slovech veršovaného nápisu uplatňuje pouhá *licentia poetica*, anebo zda má formulačně zatemněný a věcně překroucený

¹¹ *Ammian.* XIV 5,1–5; XIV 5,9; XIV 11,6; XV 3,3; XV 8,10; etc., zejména pak XXI 16,8–12.

¹² *Ammian.* XVI 10,2: sed ut pompam nimis extentam, rigentiaque auro vexilla, et pulchritudinem stipatorum ostenderet (scil. Constantius) agenti tranquillius populo, haec vel simile quicquam videre nec speranti umquam nec optanti.

¹³ *Ammianus* (XVII 4,18–23) cituje Hermapionův řecký překlad hieroglyfů na obelisku, který stál v jeho době v Cirku maximu, ale již jeho slova (XVII 4,17), že jde o text, který *obelisco incisus est veteri*, ukazují na obelisk, který dal z Egypta do Cirku maximu dopravit Octavianus Augustus a který nyní v Římě zdobí Piazza del Popolo (srov. A. Ermann, *Sitzungsberichte der königlich preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1914, 1, str. 245–273).

obsah těchto slov hlubší význam. Je-li tomu tak, pak asi musíme hledat vysvětlení v tehdejších platných zákonech. Constantius II. vydal totiž 2. února 357 zákon, ve kterém se zakazuje zbavovat města jejich ozdob a převážet je k okrase měst jiných.¹⁴ Proto asi Constantius nechtěl v Římě — jak jsem na to ostatně již dříve upozornil —¹⁵ veřejně přiznat, že on sám svůj zákon tak brzy překročil. Mohlo pro něj být sice omluvou, že obelisk čekal již déle než dvacet let v Alexandrii na další přepravu, když předtím podle Ammiana (§ 13) *Constantinus ... avulsam hanc molem ... iacere diu perpeesus est*, takže roku 357 vlastně už ani nešlo o oloupení jiného města. Avšak přesto loajální básník uspořádal sled událostí tak, aby mohl pozdější čtenář nabyt dojmu, že byl obelisk přivezen do Říma již před Magnentiovou uzurpací roku 350 a že tam ležel po celou dobu jeho vzdorovlády (verš 15 n.: *Interea, Romam taetro vastante tyranno, | Augusti iacuit donum*). Přitom ovšem zašla veršotepcova snaha zatajit, že obelisk zdobil původně jiné město, v 6. verši příliš daleko. A tak tedy mohli Římané v Cirku maximu číst, že dal Constantiův otec obelisk „vyrvat v Thébách z lomové skály (= kamenného lomu)“, a zároveň se s úsměškem v tváři divit, odkudže se na něm tedy vzaly staroegyptské hieroglyfy.

Constantiův obelisk stojí nyní na *Piazza San Giovanni in Laterano* a má na svém hrotě veliký kříž. Má také jiný podstavec než kdysi a na tomto podstavci pochopitelně také jiné nápisy, které si může každý návštěvník Říma lehce přečíst i opsat. Jak se na své nynější místo obelisk dostal, osvětluje nápis na straně severní, odvrácené od basiliky San Giovanni: *Sixtus V. pont(ificis) max(imus) | obeliscum hunc | specie ezimia | temporum calamitate | fractum, Circi max(imi) | ruinis humo limoq(ue) | alte demersum, multa | impensa extraxit, | hunc in locum magno | labore transtulit | formaeq(ue) pristinae | accurate restitutum | cruci invictissimae | dicavit | a(nno) MDLXXXVIII pont(ificatus) IIII*. Obelisk byl tedy vykopán v Cirku maximu roku 1587, a ačkoli byl rozlomen na tři kusy, bylo zapotřebí značné námahy na jeho přepravu do Lateránu, kde pak byl restaurován a následujícího roku vysvěcen od papeže Sixta V. k počtě „nepřemožitelného kříže“.¹⁶

Na dvou dalších deskách nynějšího podstavce se sice v křesťanském duchu, ale jinak naprosto věcně a historicky zcela správně popisuje, jak se obelisk dostal z Egypta do Říma. Na západní straně čteme: *Fl(avius) Constantinus | Maximus Aug(ustus), | Christianae fidei | vindex et assertor, | obeliscum | ab Aegyptio rege | impuro voto | Soli dedicatum | sedib(us) avulsam suis | per Nilum transferrí | Alexandrian iussit, | ut Novam Romam | ab se tunc conditam | eo decoraret | monumento*. A na východní straně pak text pokračuje: *Constantius Aug(ustus), | Constantini Aug(usti) f(ilius), | obeliscum a patre | loco suo motum | diuq(ue) Alexandriae | iacentem, | trecentorum remagum | impositum navi | mirandae vastitatis, | per mare Tiberimq(ue) | magnis molibus | Romam convectum | in Circo max(imo) | ponendum | Stenatus P(opulus)q(ue) R(omanus) d(edít) d(edicavit)*. V nápisích se tedy konstatuje, že

¹⁴ *Cod. Theod.* XV 1,1: Imp. Constantinus A. ad Flavianum proconsulem Africae. Nemo propriis ornamentis esse privandas existimet civitates; fas si quidem non est acceptum a veteribus decus perdere civitatem veluti ad urbis alterius moenia transferendum. Dat. IIII non. Feb. Mediolano, accepta VIII id. Iul. Constantino A. et Caes. cons. — Poněvadž je Flavianus dosvědčen jinými zákony (*Cod. Theod.* VIII 5,10; XI 36,14) jakožto prokonsul Afriky r. 358 a 361 a poněvadž zákon výše citovaný byl vydán v Mediolanu, přičítá jak *Th. Mommsen* ve svém vydání Theodosiova kodexu, tak *O. Seeck* (*Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476 n. Chr.*, Stuttgart 1919, str. 37) jeho vydání Constantii II. a oba jej datují do r. 357 (= Constantio A. IX et Iuliano Caes. II cons.).

¹⁵ SPFFBU E 10, 1965, str. 111.

¹⁶ Srov. *E. Nash*, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Rom*, II, Tübingen 1962, str. 142 n.

Constantinus I., „osvoboditel a ochránce křesťanské víry“, dal vytrhnout obelisk, „zasvěcený od egyptského krále nečistým votem Slunci“, z jeho původního místa a dopravit po Nilu do Alexandrie s příkazem, aby jím byla ozdobena Nova Roma, tj. Konstantinopol, od Constantina založená. Constantinův syn Constantius dal pak obelisk, odstraněný z jeho původního místa a dlouho již ležící v Alexandrii, naložit na „obdivuhodně velkou“ loď, jež měla 300 veslařů, a dopravit jej s velkou námahou přes moře a přes Tiber do Říma, načež jej dal „senát a lid římský“ postavit v Cirku maximu.

Toto věcně shrnutí zpráv, které známe od Ammiana Marcellina a které také hlásal veršovaný nápis, dnes nedochovaný, je pozoruhodné svým správným rozpoznáním pravdy z oněch míst, ve kterých se naše prameny o obelisku rozcházejí. Proto nás o to více překvapuje znění čtvrtého nápisu na lateránském podstavci Constantiova obelisku, na jižní straně, která je obrácena k bočnímu vchodu do basiliky San Giovanni. Tento nápis, jehož znění je *Constantinus | per crucem | victor | a s(ancto) Silvestro hic | baptizatus | crucis gloriam | propagavit*, totiž hlásá, že Constantinus I., „vítěz skrze kříž“ a pokřtěný v Lateráně od sv. Silvestra, římského biskupa v letech 314—335, rozšířil slávu kříže. A tak se tedy pod Constantiovým obeliskem objevila o více než tisíc let později nová oficiální nepravda, neboť Constantinus byl pokřtěn krátce před svou smrtí 22. května 337 ve ville Achyróně u maloasijské Nikomédie, a to od tamějšího biskupa Eusebia, tíhnoucího k ariánství. Údaje o tom nacházíme totiž v relativně nejspolchlivějších pramenech: v řeckém spisu oslavujícím Constantinův zbožný život,¹⁷ jehož autorství se někdy Constantinovu současníkovi a významnému církevnímu historikovi Eusebiovi z Caesareje asi neprávem upírá,¹⁸ dále pak v latinském chronologickém přehledu od Hieronyma,¹⁹ narozeného asi deset let po Constantinově smrti, v řecky psaných církevních dějinách Eusebiovyh pokračovatelů — Sókrata,²⁰ Sózomena²¹ a Theodoréta²² — i v jejich latinské kompilaci, zvané *Historia ecclesiastica tripartita*,²³ složené v první polovině VI. století za Cassiodorovy patronance od jeho přítele Epifania. Zprávu o Constantinově předsmrtném křtu podržel — s odvoláním na Theodoréta — i byzantský církevní historik z druhé poloviny VI. století, Euagrius,²⁴ a i s denním datem Constantinovy smrti ji v VII. sto-

¹⁷ *Euseb. Vita Const.* IV 61,3—63,1 (zejména však IV 62,4). — Z pamětníků roku 337 se Constantinova předsmrtného křtu dotýkají *Athanasios* (De synodis 10 = *Migne*, Patr. Gr. XXVI, col. 697: 'Ἐπειδὴ δὲ (Κωνσταντῖνο:), ὡς ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο βαπτισθεὶς) i *Hilarius* (Fragm. VIII 2 = *Migne*, Patr. Lat. X, col. 700: Constantino praesente in hoc, cum magno examine fuisset conscriptum, quod tenens baptizatus ad quietem Dei commigravit).

¹⁸ Srov. *J. Vogt*, *Constantinus der Grosse*, *Reallexikon für Antike und Christentum* (dále jen: RAC), III, Stuttgart 1957, sl. 308 n. — These, které podával proti Eusebiovi autorství spisu *Vita Constantini H. Grégoire*, vyvracel *J. Vogt* již ve článku *Streitfragen um Konstantin den Grossen* (Mittellungen des Deutschen archäologischen Instituts, ömische Abteilung 58, 1943, str. 198—203). V Eusebiovo autorství věří i *A. Piganiol* (L'état actuel de la question constantinienne 1930/49: *Historia* I, 1950, str. 82—84), ačkoli je nepokládá za plně prokázané. *P. Petit* (Libanius et la „Vita Constantini“: *Historia* I, 1950, str. 582—582) pak soudí, že z r. 340 pochází jen jádro spisu, původně snad anonymního, a to že bylo za vlády Theodosia I. nějakým křesťanským fanatikem rozšířeno a jeho autorství teprve tehdy přičteno Eusebiovi.

¹⁹ *Hieronym. Chron.* a. 2353.

²⁰ *Socrat.* I 39.

²¹ *Sozomen.* II 34,1.

²² *Theodoret.* Hist. eccl. I 32,1.

²³ *Cassiodor.* Hist. tripart. III 12 (*Migne*, Patr. Lat. LXIX, col. 956). Vlastní Cassiodorova *Chronica* 1069 (Monumenta Germaniae historica [dále jen: MGH], Auctores antiquissimi XI, p. 151) obsahuje však jen zmínku o Constantinově smrti, ale nikoli o jeho křtu.

²⁴ *Euagrius.* Hist. eccl. III 41 (*Migne*, Patr. Gr. LXXXVI 2, col. 2687).

letí uvádí *Chronicon paschale*.²⁵ Na Západě pak převzal v doslovném znění Hieronymův údaj v V. století Prosper Aquitánský,²⁶ na přelomu VI. a VII. století Isidorus Sevillský²⁷ a uprostřed VII. století Fredegar.²⁸

Verze o Constantinově křtu v Římě, kterou čteme pod lateránským obeliskem, není ovšem žádnou novou falsifikací z XVI. století, nýbrž její kořeny tkví na samém konci starověku. Znal ji již uprostřed VI. století Joannés Malalas, jenž uvěřil pověsti proto, že v údajném Constantinově křtu v Římě od Silvestra spatřoval jakýsi přirozený císařův dík Bohu za to, že roku 312 zvítězil ve znamení kříže u Mulvijského mostu;²⁹ přitom mu však zřejmě nevadilo, že se Silvester stal římským biskupem až roku 314, kdežto Constantinus po svém vítězství nad Maxentiem v Římě roku 312/313 pouze přezimoval.³⁰ F. J. Dölger, který věnoval Constantinovu křtu důkladnou studii, hledal vysvětlení v tom, že snad původně došlo — opět bez ohledu na chronologii — k záměně nikomédského a později konstantinopolského biskupa Eusebia se stejnojmenným, ale málo známým římským biskupem z roku 309 nebo 310,³¹ ale tímto metodickým postupem se dá jen málo objasnit. Verze o Constantinově křtu v Římě nevystřela totiž z nějakého Constantinova životopisu, nýbrž z legendy o sv. Silvestrovi, v níž se mluví — zjevně proti historické pravdě — o tom, že prý Constantinus pronásledoval na počátku své vlády křesťany, jsa přitom nemocen malomocenstvím, ale po svém pokání byl prý od římského biskupa Silvestra zázračně uzdraven a také pokřtěn.³²

Na Východě znal tuto pověst, ačkoli Silvestrovo jméno přímo neuvádí, již koncem V. století syrský biskup Jakob ze Sarugu,³³ stoupenec monofysitismu, ale nyní se většinou soudí, že legenda o Silvestru a Constantinovi, jak ji podávají latinsky v románové podobě, bohaté na záznaky a pohádkové motivy, *Actus Silvestri*,³⁴ vznikla již v V. století, a to přímo v Římě;³⁵ tam se jí také dostalo kolem roku 530 ve zhuštěné podobě místa v *Liber pontificalis*.³⁶ V druhé polovině VI. století znal tuto legendu Gregorius (Řehoř) Tourský³⁷ a v VIII. století zařadil Beda Venerabilis Constantinův

²⁵ *Chron. pasch.* a. 337, § 1 (MGH, Auctores antiquissimi IX, p. 235).

²⁶ *Prosper Aquil.* *Chronicon integrum*, Migne, Patr. Lat. LI, col. 576 sq.

²⁷ *Isidor. Hispal.* *Chronica maiora* 334 (MGH, Auctores antiquissimi XI, p. 466).

²⁸ *Fredegar*, *Chronica* II 42 (MGH, Scriptores rerum Merovingicarum II, p. 66).

²⁹ *Ioannes Malalus* XIII, ed. Dindorf (Bonae 1831), p. 317.

³⁰ *Srov. O. Seack*, *Regesten*, str. 160.

³¹ *F. J. Dölger*, *Die Taufe Konstantins und ihre Probleme*, ve sborníku *Konstantin der Grosse und seine Zeit: Römische Quartalschrift, Supplementband XIX*, 1913, str. 417—422.

³² Hlavní rysy povodní legendy o sv. Silvestrovi a o Constantinově křtu v Římě podává s odkazem na prameny i literatura *E. Gerland*, *Konstantin der Grosse in Geschichte und Sage* (Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Jahrbüchern, Nr. 23). Athen (bez udání letopočtu, ale asi z r. 1937), str. 13 n. a 45 n. — *Srov. též J. Vogt*, *RAC* III, sl. 374 až 376.

³³ *A. L. Frothingham*, *L'omelia di Giacomo di Sarug sul battesimo di Costantino imperatore pubblicata, tradotta ed annotata: Atti della R. Accademia dei Lincei, serie III, Memoria della classe di scienze morali*, vol. VIII, 1883, str. 167—242; *srov. F. J. Dölger*, *op. cit.*, str. 400 n.

³⁴ *Monbrilius*, *Sanctuarium* II (Paris. 1910), p. 508—531.

³⁵ *W. Levison*, *Konstantinische Schenkung und Silvester-Legende*, *Miscellanea Fr. Ehrle*, Roma 1924, str. 166—224; *E. Caspar*, *Geschichte des Papsttums*, I, Tübingen 1930, str. 128 n; *srov. též J. Vogt*, *RAC* III, sl. 374 n.

³⁶ *Liber pontificalis* 34,2 (MGH, *Gesta pontificum Romanorum* I, p. 47) *Hic (scil. Silvester) exilio fuit in monte Syraptin persecutione Constantini concussus et postmodum rediens cum gloria baptizavit Constantinum Augustum, quem curavit dominus per baptismum a lepra.*

³⁷ *Gregor. Turon.* II 31 (MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum* I, p. 93) *píše o křtu Chlodovechově takto: Procedit novos Constantinus ad lavacrum, deleturus leprae veteris morbum.*

křest v Římě a současně i založení lateránské basiliky fakticky do roku 325,³⁸ ačkoli *consulatu Paulini et Iuliani vv. cc.* — kdy se nota bene sešel v Nikaji prvý ekumenický koncil — Constantinus v Římě vůbec nebyl; byl tam však potřetí a naposled v létě *post consulatum Paulini et Iuliani*, tj. roku 326.³⁹

Bez odezvy však nezůstaly ani ty pasáže z *Actus Silvestri*, ve kterých se líčí, jak byl Constantinus jakožto pronásledovatel křesťanů postižen malomocenstvím, jak se chtěl na radu pohanských kněží vykoupat na Capitoliu v krvi nevinných dětí a zřekl se tohoto drastického způsobu léčby jen se soucitu s plačícími matkami, jak si potom po následujícím zjevení apoštolů Petra a Pavla poslal pro biskupa Silvestra, který se mezitím skrýval na hoře Seraptis (mínila se asi etruská hora Soracte), a byl od něho po svém pokání pokřtěn a zároveň i uzdraven.⁴⁰ Toto líčení našlo totiž záhy uplatnění v papežské propagandě, zejména když ho využilo největší falsum raného středověku — *Constitutum Constantini* neboli *Constantini donatio*.⁴¹ Celý šestý až devátý paragraf tohoto padělku z VIII. století líčí uvedené legendární události tak, jako by to vyprávěl sám Constantinus,⁴² jemuž pak falzátor dále přiřkl rozhodnutí učinit římského biskupa (papeže) hlavou veškeré křesťanské církve a vládcem nad celou západní polovinou římské říše.

Důvod k šíření smyšlené verze o Constantinově křtu v Římě nelze však spatřovat jen ve snaze upevnit v církvi římský primát. Hlavní příčinou, proč se tato legenda uplatnila záhy i ve východních oblastech někdejší římské říše,⁴³ byly totiž názory teologicko-dogmatické, neboť v raném středověku se pokládalo za žádoucí zbavit prvního křesťanského císaře a zároveň světce, postaveného na Východě dokonce na roveň apoštolům,⁴⁴ stínu, že přijal křest teprve krátce před svou smrtí a nadto ještě z rukou ariánského biskupa. Tuto událost hodnotil ostatně již Hieronymus tak, že se Constantinus obrátil před svou smrtí k ariánství.⁴⁵ Kdežto Prosper Aquitanský převzal v V. století Hieronymova slova ještě bez jakéhokoli komentáře,⁴⁶ přidal k nim již Isidorus Sevillský kolem roku 600 zbožný povzdech nad špatným koncem dobrého panovníka.⁴⁷

U vědomí problematičké Constantinovy ortodoxnosti z hlediska nikajsko-constantinopolského symbolu víry pomlčeli o Constantinově předsmrtném křtu již na

³⁸ Beda, *De temporum ratione* 66 (= *Chronicon*) a. m. 4290, a. Chr. 339 (*Migne Patr. Lat.* XC, col. 556): Constantinus de persecutore Christianus efficitur . . . consulatu Paulini et Iuliani vv. cc. Constantinus fecit Romae, ubi baptizatus est, basilicam beati Ioannis Baptistae, quae appellata est Constantiniana.

³⁹ O. Seeck, *Regesten*, str. 177. — Konsuly r. 326 byli Constantinus A. VII et Constantius Caes. *Mombritium*, *Sanctuarium II*, p. 510—513.

⁴⁰ C. Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, 4. Aufl., Tübingen 1924, str. 107—112. — Výčet základní vědecké literatury o Constantinově donaci uvádí R. Buchner, *Die Rechtsquellen (Wattenbach-Levison, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Beiheft)*, Weimar 1953, str. 72 n., a J. Vogt, *RAC III*, sl. 376—378.

⁴² C. Mirbt, *op. cit.*, str. 108 n.

⁴³ Výčet řeckých a orientálních verzí legendy o Constantinovi a Silvestrovi podává W. Levison, *op. cit.*, str. 224—239.

⁴⁴ Constantina jako rovného apoštolům (*ισαπόστολος*) a povolaneho stejně jako sv. Pavel přímo z nebes oslavovalo i liturgické řecké menologion, které cituje H. Kraft, *Kaiser Konstantins religiöse Entwicklung (Beiträge zur historischen Theologie 20)*, Tübingen 1955, str. 154.

⁴⁵ Hieronym. *Chron.* a. 2353: Constantinus extremo vitae suae tempore ab Eusebio Nicomedensi episcopo baptizatus in Arrianum dogma declinat.

⁴⁶ Prosper Aquil. *Chronicon integrum*, *Migne Patr. Lat.* LI, col. 576 sq.

⁴⁷ Isidor. *Hispul. Chronica maiora* 334 (MGH, *Auctores antiquissimi XI*, p. 466): Heu pro dolor! Bono usus principio et fine malo.

konci starověku Turannius Rufinus,⁴⁸ Sulpicius Severus⁴⁹ a Orosius^{49a} a v VI. století pak Cassiodorus ve své kronice,⁵⁰ a také byzantský učenec Fótios, konstantinopolský patriarcha v druhé polovině IX. století, neučinil asi záměrně ve svých výpiscích z církevních dějin mladoariánského historika Filostorgia žádnou zmínku o předsmrtném Constantinově křtu z rukou ariánského biskupa;⁵¹ lze totiž stěží připustit, že by o něm byl sám Filostorgios, jenž žil v poslední třetině IV. a v první třetině V. století a jehož historické dílo jinak než z Fótiových excerpt neznáme, nic nenapsal. Ostatně již kolem roku 800 odmítl byzantský kronikář Theofanés, zvaný Confessor, zprávu o Constantinově předsmrtném křtu jako smyšlenou od ariánů,⁵² a obdobně se vyjádřil i scholiasta k Isidorově kronice,⁵³ přičemž si v souladu s údaji, které uvádí *Liber pontificalis*,⁵⁴ myslel, že nikomédský biskup Eusebios pokřtil Constantina syna Constantia.

Legenda o Constantinovi a Silvestrovi nabyla tedy vrchu jak v římskokatolické, tak v řeckopравoslavné církvi a byla preferována i mnohými křesťany neortodoxními — např. monofysity —, ale poněvadž se v ní nezmínilo o zjevení, kterého se podle mnohem starší verze, ve IV. a V. století obecně rozšířené, dostalo Constantinovi již před bitvou u Mulvijského mostu,⁵⁵ sklouobil např. raně středověký autor dějin Velké Arménie obě verze tak, že Constantinus po jakési porážce na začátku své vlády vítězil napříště na pokyn z nebe ve znamení kříže, ale pak se z popudu své pohanské manželky kříží zpronevěřil a dokonce pronásledoval církev, načež onemocněl malomocenstvím — a dále již následuje v podstatě táž legenda, kterou známe z *Actus Silvestri*.⁵⁶

Ale přes oficiálnost verze o Constantinově křtu od Silvestra, podepřené na Západě papežskou autoritou, neupadla nikdy zcela do zapomnutí stará verze o Constantinově křtu přijatém krátce před jeho smrtí. Tak se tedy v XI. století objevují opět Hieronymova slova v kronice Marianna Scotta,⁵⁷ kdežto přemýšlivé autory z XII. století přiváděla do rozpaků Cassiodorova—Epifaniova *Historia ecclesiastica tripartita*. Již Otto Frisingensis, když se ve své kronice napsané krátce před polovinou XII. století zmiňoval o Constantinově vítězství a o jeho následujícím triumfu v Římě, jenž prý byl triumfem Krista a kříže,⁵⁸ připojil tato slova: „Po smrti Melchiadově na-

⁴⁸ Srov. *Rufin. Hist. eccl.* X 12. — Pozdního Constantina „zasvěcení“ se Rufinus dotýká *ibid.* IX 9 (citát viz v pozn. 150).

⁴⁹ Srov. *Sulpic. Sever. Chron.* II 36,6.

^{49a} Srov. *Oros. Hist. adv. pag.* VII 28, 31.

⁵⁰ Viz pozn. 23.

⁵¹ Srov. *Philostorg.* II 16.

⁵² *Theophan. Chronogr.* a. m. 5814 (ed. J. Classen, Bonae 1839, I, p. 24 sq.).

⁵³ *Isidor. Hispal. Chronica maiora* 334a (MGH, Auctores antiquissimi XI, p. 466): Hoc mendacium ab inimicis sanctae et catholicae ecclesiae repertum, quia Constantius eius filius ab Eusebio episcopo Nicomedensi rebaptizatus et in Arrianum dogma lapsus est.

⁵⁴ *Liber pontif.* 38,1 (MGH, Gesta pontif. Rom. I, p. 80): Hic (scil. Felix) declaravit Constantium filium Constantini hereticum et rebaptizatum secundo ab Eusebio Nicomedense iuxta Nicomedia in villa qui appellatur Aquilone.

⁵⁵ Podle *Lactantia* (de mort. pers. 44,5 sq.) viděl Constantinus Kristův řecký monogram ve snu, kdežto později vylíčil *Eusebios* (Vita Const. I 28) theofanii tak, že prý Constantinus ušel zjevení kříže ve dne na nebi. Tato legendárně zabarvená verze, kterou vtělil *Rufinus* do svého latinského překladu Církevních dějin (IX 9), byla pak obecně přijata a církví téměř kanonizována.

⁵⁶ *Des Moses von Chorène Geschichte Groß-Armeniens*, II 83 (Aus dem Armenischen übersetzt von M. Laufer, Regensburg 1869, str. 142 n.); uvedený pramen však nevznikl v V. století, kdy žil jeho údajný autor, nýbrž až asi kolem r. 700 (srov. F. J. Dölger, op. cit., str. 404—406).

⁵⁷ *Marianus Scottus*, *Chronicon* a. 352 (MGH, Scriptores V, p. 526).

⁵⁸ *Otto Frising.* *Chronicon* IV 1 (MGH, Scriptores XX, p. 195): Igitur dum Constantinus deside-

stoupil Silvester. Od něho je podle římské tradice (Constantinus) pokřtěn v kostele, který slove svatého Jana. To byl tedy důvod jeho obrácení, pročez to, co se čte v životopisu svatého Silvestra o jeho malomocenství a obrácení, zdá se podvržené. Tripartita historia ovšem praví, že byl pokřtěn v Nikomédii ke konci života.⁵⁹ A stejně i autor Magdeburských letopisů připomněl znovu na konci XII. století jak verzi o zjevení kříže, kterého se Constantinovi před rozhodující bitvou s Maxentiem dostalo, a o jeho následujícím křtu od sv. Silvestra, tak se zmínil i o tom, že podle „Cirkevních dějin“ (rozumí se Cassiodorových-Epifaniových) odložil Constantinus svůj křest až na poslední rok své vlády, neboť si velice přál být pokřtěn v řece Jordánu. Legendu o Constantinově malomocenství neuznal přitom autor Magdeburských letopisů vůbec za hodnou pozornosti.⁶⁰

Celou legendu o Constantinově křtu v Římě, již se jinak ve středověké západní Evropě věřilo,⁶¹ odmítl v XV. století kardinál Nicolaus de Cusa, když dal ve svém otevřeném listě *De concordantia catholica*, adresovaném basilejskému koncilu, jednoznačně přednost údají Hieronymovu.⁶² Proto tím více překvapuje, že polemický spis *De falso credita et ementita Constantini donatione*, kterým vyvracel roku 1440 Lorenzo Valla víru v pravost Constantinovy donace, zůstal vůči verzi o Constantinovu křtu v Římě kupodivu značně poplatný středověké římské tradici. Valla sice odmítl legendu o Constantinově dočasném malomocenství⁶³ a účinně poukázal na různé anachronismy a filologické nepřesnosti v podvržené listině, ale Constantinův křest v Římě za nevěrohodný neprohlásil, nýbrž učinil pouze z chronologických důvodů Constantinovým křtitelem Silvestrova předchůdce Melchiada.⁶⁴ Žřejmě si totiž nedovedl představit, jak by mohl Constantinus po svém veřejném přijetí křesťanské víry roku 312 zůstat nepokřtěn.⁶⁵

V XVI. století brojili proti legendě o sv. Silvestrovi a proti Constantinově donaci

rata victoria potitus, urbem ingressus fuisset, cum magno tripudio a civibus suscipitur. Cumque ei ad morem triumphus pararetur, ipse non sibi, sed Christo hanc victoriam attribuendam praedicavit. Crucem etiam, cuius virtute hostis devictus erat, in triumphali loco ponit fecit et adorari.

⁵⁹ *Ibid.*: Melchiade mortuo, Silvester successerat. Ab hoc iuxta Romanorum traditionem in ecclesia quae sancti Ioannis dicitur, baptizatur. Haec autem conversionis eius causa fuit. Proinde quae in beati Silvestri vita de lepra et conversione eius leguntur, apocrypha videntur. Refert tamen Tripartita historia, eum in Nicomedia circa finem vitae baptizatum esse.

⁶⁰ *Annales Magdeburg.* 320 (MGH, Scriptores XVI, p. 119): Constat vero Constantinum adversus Maxentium pugnantem per signum crucis quod in celo monstratum sibi viderat victorem extitisse, et tunc Romae apud sanctum Silvestrum papam iniciatum religione christiana fuisse. Verumtamen ut ecclesiastica docet historia, baptismum distulit usque ad ultimum imperii sui annum, multum habens desiderium in Iordane illud percipi.

⁶¹ Příslušné údaje uvádí *J. J. I. Dollinger*, *Die Papst-Fabeln des Mittelalters*, 2. Aufl. vermehrt hrsg. von *J. Friedrich*, Stuttgart 1890, str. 66; srov. též *E. Gerland*, op. cit., str. 15–18 a 47–52.

⁶² De donatione Constantini quid veri habeat, eruditorum quorundam iudicium, Basileae 1520 L III^{vo} (srov. *F. J. Dölger*, op. cit., str. 378, pozn. 1): Quis non crederet potius Hieronymo approbato quam ignoti autoris scripturis, quae apocryphae dicuntur, quando autor ignoratur?

⁶³ *Laurentius Valla*, *De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio* (rec. *W. Schwahn*, Teubner Lipsiae 1928) 73 et 79; srov. *ibid.* 69.

⁶⁴ *Ibid.* 6 et 34.

⁶⁵ Srov. *ibid.* 34: Is est Melchiades papa, qui proximus fuit ante Silvestrum, qui ita ait: Ecclesia ad hoc usque pervenit, ut non solum gentes, sed etiam Romani principes, qui totius orbis monarchiam tenebant, ad fidem Christi et fidei sacramenta concurrerent. E quibus vir religiosissimus Constantinus primus fidem veritatis patenter adeptus dedit per universum orbem sub suo degentibus imperio non solum fieri christianos, sed etiam fabricandi ecclesiam et praedia constituit tribuenda.

nejvíce protestanti, kdežto oficiální katolické *Breviarium Romanum*, vydané z usnesení tridentského koncilu roku 1568 od papeže Pia V. a v dalších stoletích od papežů několikrát znovu autorizované, ji potvrzovalo jako starou tradici římské církve; přitom se podle některých středověkých verzí obešly chronologické potíže tak, že prý Constantinus „osvícený z nebe znamením kříže“, přál sice hned po svém vítězství nad Maxentiem křesťanskému náboženství a podporoval jeho šíření, ale sám byl očištěn „od malomocenství nevěry“ teprve tehdy, až „mu dal sv. Silvester poznat obrazy apoštolů a omyl ho svatým křtem“.⁶⁶ Podle tohoto výkladu mohl být Constantinus pokřtěn od Silvestra nejspíše roku 315, kdy pobýval mezi 21. červencem a 27. zářím podruhé v Římě,⁶⁷ jenže *Actus Silvestri* — základní pramen celé legendy — uvádějí, že *Constantino itaque Augusto et Licinio quater consulibus idibus martius* (= 15. března 315) přemohl Silvester v Římě v disputaci jedenáct židovských rabinů a silou zázraku jednoho čaroděje za přítomnosti pokřtěného již Constantina, ale ještě nepokřtěné jeho matky Heleny.⁶⁸

Víru v pravdivost Constantinova křtu od Silvestra podepřel ještě roku 1592 svou velkou autoritou Caesar Baronius, uživ ovšem konzervativní a v té době již značně problematické argumentace o „lživém“ Eusebiově údaji,⁶⁹ kdežto věcné základy pro novodobé vědecké řešení otázky, kdy a kde byl Constantinus pokřtěn, položil teprve roku 1659 Henri de Valois (Valesius) ve svém vydání Eusebiových historických spisů; ale ani potom se ještě zastánci silvestrovské legendy dlouho nevzdávali.⁷⁰ A tak jestliže papež Sixtus V. (1585—1590), velký budovatel protireformačního Říma, oslavil Constantinův křest z rukou sv. Silvestra nápisem na podstavci Constantiova obelisku, roku 1588 v Lateráně znovu vztyčeného, učinil tak v plném souladu s tehdejší politikou i propagandou římskokatolické církve, přičemž zároveň potvrdil monumentálním způsobem verzi, že byl Constantinus pokřtěn v lázních císařského paláce, v místě, kde nyní stojí lateránské baptisterium, od Constantina založené.⁷¹

Je jisté s podivem, že Sixtus V. ponechal beze zmínky štedrost prvního křesťanského císaře, neboť právě ta si zasloužila v Lateráně od papeže oslavy. Constantinus daroval totiž nejpravděpodobněji už roku 312/313 římskému biskupovi tamější

⁶⁶ *Breviarium Romanum* ex decreto ss. Concilii Tridentini restitutum, s. Pii V. pontificis maximi jussu editum, Clementis VIII., Urbani VIII. et Leonis XIII. auctoritate recognitum, editio tertia post typicam, *pars hiemalis*, Ratisbonae, Neo Eboraci et Cincinnatii 1889, p. 272 (31. Dec., lectio IV); Silvester . . . in Melchiadis postea locum successit, imperatore Constantino, qui antea pacem Ecclesiae Christi lege publica dederat. Vix Ecclesiae gubernacula tractanda susceperat, Constantinum, jam Crucis signo coelitus illustratum, et de hoste Maxentio victorem, ad tuendam propagandamque christianam religionem impense fovit. Quem etiam, uti vetus Ecclesiae Romanae refert traditio, Apostolorum imagines recognoscere fecit, sacro baptismate tinxit, et ab infidelitatis lepra mundavit.

⁶⁷ Srov. O. Seeck, *Regesten*, str. 163 n.

⁶⁸ *Mombritius*, *Sanctuarium* II, p. 515, 46.

⁶⁹ *Caes. Baronius*, *Annales ecclesiastici*, III, editio novissima Coloniae Agrippinae 1624, col. 261—273 u roku 324, ačkoli Constantinus byl potřetí v Římě až v létě r. 326 (srov. O. Seeck, *Regesten*, str. 177). — Baroniovo záporné hodnocení Eusebiovy zprávy o Constantinově křtu je ve sl. 267 n. v jeho uvedeném díle.

⁷⁰ Srov. F. J. Dölger, *op. cit.*, str. 379. — Valesiovu edici převzal J. P. Migne do své *Patrologie* a zařadil ji v řecké řadě jako XX. svazek.

⁷¹ *Theophanes Confessor* (*Chronogr.* a. m. 5814, ed. J. Classen, *Bonnae* 1839, I, p. 24 sq.) napsal na počátku IX. století, že se v Římě ukazuje Constantinovo baptisterium jako svědek tamějšího Constantinova pokřtění, a již ze VI. století pochází údaj o tom, že dal Constantinus v Římě postavit a vyzdobit mimo jiné církevní stavby také *fontem sacrum, ubi baptizatus est Augustus Constantinus* (*Liber pontif.* 34, 13 = MGH, *Gesta pont. Rom.* I, p. 54).

císařský palác, zvaný podle někdejších majitelů *domus Lateranorum*, neboť již 2. října 313 se v něm sešli biskupové z Itálie a částečně i z Gallie k synodě, jíž předsedal římský biskup Miltiades (Melchiades);⁷² mínoto je také pravděpodobné, že Constantinus založil hned za svého prvního pobytu v Římě velikou lateránskou basiliku.⁷³ Avšak ještě více než opominutí Constantinovy štědrosti překvapuje, srovnáme-li nápis oslavující Constantinův křest od sv. Silvestra s těmi dvěma nápisy pod obeliskem, které interpretují starověké prameny vědeckým způsobem i s vytříbeným citem pro historickou pravdu. Proti nim totiž působí nápis o Constantinově křtu trapným dojmem, jako by pro jeho autora vůbec žádné starověké prameny neexistovaly.

*

Nyní je ovšem bezpečně prokázáno, že Constantinus Veliký zůstával až do svého smrtelného onemocnění nepokřtěn,⁷⁴ ale tím ještě nebyl celý vědecký spor vyřešen. Mnozí novověcí historikové totiž došli k závěru, že Constantinus, nebyl-li pokřtěn, nebyl vlastně — pokud žil — vůbec křesťanem.⁷⁵ Jsem si vědom toho, že byl tento značně rozšířený názor uváděn ve vědecké literatuře již vícekrát na pravou míru,⁷⁶ ale přesto se k němu vracím, neboť se v literatuře, zejména učebnicového rázu, znovu a znovu opakuje. Alespoň v syntetických dějinách starověkého Říma, vyšlých v českém jazyce, se stalo pravidlem líčit Constantinovu náboženskou politiku tak, jako by sám Constantinus přijal v rámci své náboženské politiky křesťanskou víru teprve spolu se křtem těsně před svou smrtí a jako by tedy zůstával po celý svůj život pohanem.⁷⁷

Je obecně známo, že od středověku až po dnešek přijímá člověk křesťanství se křtem, přičemž u nás samo slovo „křest“ svádí k mylné představě, jako by z něho vzniklo jméno „křesťan“. Avšak správná etymologie je v podstatě opačná. Staročeské sloveso *křtiti*, z něhož je novočeské „křtítí“, se k nám totiž dostalo pravděpodobně z germánského prostředí, v němž ve středohornoněmčině existovalo sloveso *kristen(en)* s významem „pokřesťanštití“; z *křtiti* vznikl pak ve slovanském prostředí teprve druhotně název obřadu, jímž se člověk křesťanem stával.⁷⁸ Samo jméno

⁷² *Opdat. Milen.* I 23.

⁷³ Srov. *J. Vogt*, RAC III, sl. 368.

⁷⁴ Tvzení, že jsou všechny věty o Constantinově předsmrtném křtu v nejstarších dochovaných pramenech ariánskými interpolacemi (např. *Ph. de Rivière*, Constantin le Grand, son baptême et sa vie chrétienne, Paris 1907, str. 5; k tomu viz *F. J. Dölger*, op. cit., str. 380), patří ve XX. století již ke kuriózním výstředkům. Předsmrtný Constantinův křest dosvědčují ostatně i katoličtí světcí Athanasios a Hilarius (viz pozn. 17).

⁷⁵ Záporné stanovisko ke Constantinovu křesťanství, mnohokrát v literatuře opakované, podepřel svou autoritu již *B. G. Niebuhr* (Vorträge über römische Geschichte: Historische und philologische Vorträge, I. Abt., Band III, Berlin 1848, str. 301 n.), když o Constantinovi prohlásil (*ibid.* str. 302): „Er war selbst durchaus kein Christ, er liess sich nur in articulo mortis taufen.“

⁷⁶ Viz zejména *F. J. Dölger*, op. cit., str. 429—440, a *E. Gerland*, op. cit., str. 23 a 60—64, kde jsou odkazy i na jinou literaturu. — Srov. též *J. Češka*, Počátek spojení státu a církve, Věda a život, 1964, str. 16.

⁷⁷ *F. Hýbl*, Dějiny starého věku, II, Praha 1925, str. 246; *Dějiny lidstva* II, Praha 1936, str. 483; *N. A. Maškin*, Dějiny starověkého Říma, 1. vyd. Praha 1952, str. 598; 2. vyd. Praha 1957, str. 594; *Dějiny světa* II, Praha 1959, str. 801; *V. N. Đjakov—S. I. Koval'ov*, Dějiny starověku, Praha 1963, str. 681; *ABC světových dějin*, Praha 1967, str. 130; *V. Zamarovský*, Dějiny psané Římem, Praha 1967, str. 337. — Constantinovo křesťanství již ve dvacátých letech IV. století uznává sice *J. Kosina*, Ilustrované dějiny světové, I, Praha 1936, str. 497, ale jen proto, že věří v Constantinův křest od Silvestra.

⁷⁸ Srov. *V. Machek*, Etymologický slovník jazyka českého, 2. vydání, Praha 1968, str. 300, s. v. křest.

„křesťan“ je přitom odvozeno od řecko-latinského *christianus*, jímž se původně neoznačoval jen člověk pokřtěný, tj. člověk, kterému se již dostalo svátosti zvané řecko-latinsky *baptisma*, nýbrž každý vyznavač Kristův neboli — jak bychom mohli jméno *christianus* doslova přeložit — každý „kristovec“.

Ačkoli bylo již v některých raných křesťanských sborech obvyklé křtít všechny jejich nové členy,⁷⁹ přece se ve starověké obecné křesťanské církvi uchovával dlouho obyčej, že musí být před svým vysvěcením pokřtěni každý kněz,⁸⁰ kdežto laikové přijímání této svátosti odkládali rádi na dobu co nejpozdější. Tak tedy měl křest, který se v církvi uděluje jen jednou a o kterém se věří, že smývá nejen dědičný hřích, ale u dospělých lidí i všechny hříchy ostatní, na sklonku starověku pro umírajícího prakticky touž funkci, jakou má nyní poslední pomazání. Tehdy, kdy křesťanství získávalo v římské říši překotně převahu a s tím i nové — skutečné či jen formální — stoupence, odkládali laici křest také z jiného důvodu. Křest byl totiž jakožto křesťanské mystériem označován od starověkých křesťanů často za „pečeť“ a „světlo“, jímž se člověk stával „znovuzrozeným“, a nadto se v církvi učilo, že je pokřtěný člověk povinen žít zvláště svatým životem, neboť jeho hříchy se vážily dvojnásobně. Nepokřtěný člověk měl tedy podle tehdejších církevních pravidel zajištění spásu potenciálně lépe než člověk již pokřtěný, neboť ani ten nejzbožnější křesťan se nemohl nikdy ve všedním životě vyhnout drobným hříchům, takže se lidem přes riziko neočekávané smrti zdálo výhodnějším přijmout křest až na samém sklonku života.⁸¹

O tom, že ve IV. století existovali nepokřtění křesťané, lze uvést některé — byť zčásti jen přibližné — doklady z života samých církevních otců: Basileios Veliký, narozený kolem roku 330, byl pokřtěn asi roku 356,⁸² jeho o maličko starší spolužák Grégorios z Nazianzu přijal křest téměř třicetiletý,⁸³ Joannés Chrysostomos (Jan Zlatoustý), jenž se narodil pravděpodobně roku 344, se dal pokřtít asi roku 369,⁸⁴ Turannius Rufinus, narozený asi roku 345, šel ke křtu roku 370 nebo 371,⁸⁵ Paulinus z Noly, někdejší žák a přítel rétora i básníka Ausonia, se narodil asi roku 333 a pokřtěn byl až roku 390,⁸⁶ a Aurelia Augustina pokřtil biskup Ambrosius, o jehož vlastním křtu se ještě zmíníme, roku 387 jako dvaatřicetiletého.⁸⁷ Augustinus se sice dopracoval ke křesťanské víře poměrně pozdě, a to přes antickou filosofii a manicheismus, ale většina, ne-li všichni ostatní uvedení představitelé starověké patristiky byli v křesťanství již od malička vychováni a hned po křtu také zpravidla vstupovali

⁷⁹ Srov. A. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, 5. Aufl., Tübingen 1931—1932, I, str. 88 n.

⁸⁰ Zdá se dokonce, že se i do kléru mohl někdy dostat nějakým nedopatřením nepokřtěný Kristův vyznavač, neboť ještě r. 757 učinila synoda, která se sešla v Compiègne, opatření týkající se této věci (*Decretal. Gregor.* IX, lib. III 43,1: *Ex concilio apud Compendium. Si quis presbyter ordinatus deprehenderit, se non esse baptizatum, baptizetur, et iterum ordinetur.*)

⁸¹ A. Harnack, *op. cit.*, I, str. 228—230, 469—475, II, str. 453 aj.; H. Lietzmann, *Geschichte der alten Kirche*, 3. Aufl., Berlin 1961, II, str. 127 n.; O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, III, Berlin 1909, str. 216 n.; F. J. Dölger, *op. cit.*, str. 427 n., 431 a 435 n.; H. Kraft, *op. cit.*, str. 151.

⁸² Srov. O. Bardenheuer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, 2. Aufl., III, Freiburg im Breisgau 1923, str. 130 n.

⁸³ Srov. *ibid.* str. 165 n.

⁸⁴ Srov. *ibid.* str. 324 n.

⁸⁵ Srov. *ibid.* str. 549.

⁸⁶ Srov. *ibid.* str. 569 n.

⁸⁷ Aurelius Augustinus, narozený 13. listopadu 354, byl sice již v útlém věku přijat z popudu své matky Moniky mezi katechumeny, ale pokřtít se dal teprve mnohem později, když se sám vnitřně ke křesťanské víře dopracoval; pokřtěn byl spolu se svým patnáctiletým synkem Adeodatem a také se svým přítelem Alypiem v noci z 24. na 25. dubna 387 (srov. O. Bardenheuer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, IV, Freiburg im Breisgau 1924, str. 438—440.

do duchovního stavu. Tak také uprostřed IV. století vyrostl v křesťanské víře, jak to ostatně sám o sobě napsal, Hieronymus,⁸⁸ ale pokřtěn byl teprve tehdy, když přišel jako mladý muž do Říma.⁸⁹

Ke zvláště pozoruhodné události došlo roku 374 v Mediolanu (Miláně). Tehdy tam zemřel biskup Auxentius, jenž byl ještě stoupencem ariánského směru, a při volbě nového biskupa došlo ke sročení lidu, jemuž se rozhodl čelit *consularis Liguriaie et Aemiliae*, který měl v Mediolaně své sídlo a kterým byl tehdy Ambrosius. Jakmile se však tento oblíbený úředník objevil, ozval se z rozjitřeného lidu návrh, aby se on sám stal biskupem. Tak byl tedy Ambrosius (sv. Ambrož) zvolen ve svých čtyřiařiceti nebo dokonce až jednačtyřiceti letech do církevního „pastýřského úřadu“, aniž byl ještě pokřtěn, takže teprve po svém následujícím křtu mohl být 17. prosince 374 jako biskup slavnostně ordinován.⁹⁰ Aklamace, které se Ambrosiovi jako nepokřtěnému laikovi dostalo, byla sice v církvi jevem výjimečným, ale přesto svědčí jasně o tom, že se ve veřejnosti neměnilo křesťanství jen podle křtu. O tom pak, že se sám Ambrosius cítil svou vírou křesťanem již před svým zvolením za biskupa, netřeba pochybovat.

Křesťanští teologové, kteří byli ve IV. století předními propagátory nikajského směru, usilovali horlivě o to, aby se křest příliš neoddaloval, a před rokem 325 se rozhodla neocaesarejská synoda svým 12. kánonem pokládat křest, přijatý ze strachu před smrtí na loži, za méně účinný než křest přijatý ze svobodné vůle;⁹¹ ale přesto se ještě alexandrijský biskup z let 412—444, Kyrillos, pohoršoval nad tím, že si mnoho katechumenů ponechává nevhodně křest na později, většinou až na stáří.⁹² „Klinický“ křest se tedy dále praktikoval, takže v širších vrstvách zřejmě nezapůsobilo učení Grégoria z Nyssy, podle něhož nedojde člověk pokřtěný až na smrtelném loži úplné spásy, nýbrž jen místa kdesi uprostřed mezi věčnou odměnou a trestem.⁹³ Křest totiž způsoboval většinu lidí větší nebo menší omezení v jejich denním životě, a tak prý — jak napsal kolem roku 400 Augustinus — bylo často slyšet starší lidi omlouvat lehkomyšlnou mládež slovy: „Jen ho to nech dělat, vždyť ještě není pokřtěn“ (*Sine illum, faciat; nondum enim baptizatus est*).⁹⁴

O tom, že byl ve IV. století mezi laiky obyčej čekat se křtem až do doby, kdy hrozila smrt, obecně rozšířen, svědčí výmluvně jednak výzva císaře Constantia II., s níž se obrátil — sám ještě nepokřtěný! — roku 351 před bitvou proti Magnentiovi u Mursy ke svým vojákům, aby se dali pokřtít a tak se vyhnuli riziku, že by mohli v bitvě padnout, aniž by se jim dostalo „božích mystérií“⁹⁵ jednak Augustinovo vyprávění o planém poplachu v Konstantinopoli někdy za vlády císaře Arcadia

⁸⁸ *Hieronym. praef. in librum Job (Migne Patr. Lat. XXVIII, col. 1082): Ego Christianus, de parentibus Christianis natus, et vexillum crucis in mea fronte portans; srov. též Hieronym. Epist. 82,2 (Migne Patr. Lat. XXII, col. 737): ab ipsis, ut ita dicam, incunabulis catholico sumus lacte nutriti.*

⁸⁹ *Hieronym. Epist. 15,1 et 16,2 (Migne Patr. Lat. XXII, col. 355 et 358).*

⁹⁰ *Paulin. Vita Ambros. 6—9 (Migne Patr. Lat. XIV, col. 29 sq.); Rufin. Hist. ecol. XI 11; Hieronym. Chron. a. 2390; Socrat. IV 30; Sozomen. VI 24,2 sq.; Theodoret. Hist. ecol. IV 7,2—4. — Ambrosius se narodil buď r. 340, nebo r. 333 (srov. O. Bardenheuer, op. cit. III, str. 498, a W. Wilbrand, Ambrosius v RAC I, Stuttgart 1950, sl. 365).*

⁹¹ *C. J. Hejle, Conciliengeschichte, 2. Aufl., I, Freiburg im Breisgau 1873, str. 249.*

⁹² *Cyrill. Alex. Glaphyra in Exod. II 2 (Migne Patr. Gr. LXIX, col. 432).*

⁹³ *Gregor. Nyss. de baptismo, Migne Patr. Gr. XLVI, col. 428.*

⁹⁴ *Augustin. Confess. I 11,18.*

⁹⁵ *Theodoret. Hist. ecol. III 3,7.*

(395—408): ve zmatku, ke kterému došlo následkem věštby, že přichází konec světa, dávali se prý hromadně pokřtít všichni, kdož ještě pokřtěni nebyli.⁹⁶

O křtu přijatém krátce před smrtí svědčí některé nápisy ze IV. století,⁹⁷ z nichž si zaslouží zmínky zejména nápis na proslulém sarkofágu Junia Bassa, který zemřel jako *neofytos* (právě pokřtěný) 25. srpna 359 v úřadě římského městského prefekta.⁹⁸ V bohaté reliéfní výzdobě nenacházíme sice žádný doklad toho, že byl veliký sarkofág, který je nyní umístěn ve vatikánských grottách pod svatopetrským chrámem, zhotoven pro zemřelého na zakázku již za jeho života, ale kdybychom to předpokládali, právem by nám pak biblické výjevy, na sarkofágu zobrazené, napovídaly, že se Junius Bassus cítil křesťanem dříve, než smrtelně onemocněl.

Z Constantinových synů byl Constans pokřtěn asi krátce před svým zavražděním roku 360,⁹⁹ tedy v době, když ho v Gallii zbavil moci uzurpátor Magnentius, a Constantius II. přijal křest na smrtelném lůžku roku 361.¹⁰⁰ V dospělém věku byl také pokřtěn císař Valens i jeho nástupce Theodosius I.; okolnosti Valentova křtu však neznáme,¹⁰¹ kdežto o Theodosiovi víme, že byl pokřtěn roku 380, když vážně onemocněl v Thessalonice (Soluni).¹⁰² Valentinianus II., který byl 15. května 392 nalezen ve svém paláci v galské Vienně oběšen, zaslal dva dni před svou smrtí dopis milánskému biskupu Ambrosiovi, obsahující prosbu, aby ho přišel co nejrychleji pokřtít.¹⁰³ A byl-li pokřtěn před svou apostasií v útlém věku Julianus,¹⁰⁴ bylo tomu tak jen proto, že se původně připravoval ke vstupu do kněžského stavu. Totéž nelze ovšem předpokládat o Valentinianovi I., ačkoli podle Ambrosia vládl, aniž zasahoval do dogmatických sporů, *baptizatus in Christo*;^{104a} je tedy možné, ne-li pravděpodobné, že přijal křest za svého těžkého onemocnění roku 367, kdy byl jeho život nebezpečně ohrožen.^{104b}

Ale vraťme se ke Constantiovi II., kterému prý jeho otec Constantinus Veliký svěřil, aby se po jeho smrti staral o církevní jednotu,¹⁰⁵ ale který k nelibosti horlivých zastánců nikajského symbolu víry preferoval umírněný ariánský směr.¹⁰⁶ Constan-

⁹⁶ *Augustin*. Sermo de urbis excidio 7 (*Migne Patr. Lat.* XL, col. 722). — *O. Seeck* (*Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, V, Berlin 1913, str. 305) spojuje planý poplach v Konstantinopoli s různými živelními pohromami, které postihly Konstantinopol před začátkem roku 399, kdy měl nastoupit konsulát eunuch Eutropius.

⁹⁷ Srov. *F. J. Dölger*, op. cit., str. 430 n.

⁹⁸ Fotografie sarkofágu Junia Bassa uvádí *G. Rodenwaldt*, *Die Kunst der Antike*, 2. Aufl. Berlin 1927, str. 681. Nápis na sarkofágu zní: Iun(ius) Bassus v(ir) c(larissimus) qui vixit annis XLII men(sibus) II in ipsa praefectura urbi neofytus iit ad deum VIII kal. Sept. Eusebio et Ypatio coss. (*Dessau ILS* 1286).

⁹⁹ *Athanas*. Apol. ad Const. 7 (*Migne Patr. Gr.* XXV, col. 604): *καὶ οὕτε ταῦτα βλέπων ὁ μαρὸς ἠδεδόθη, οὕτε τὴν δοθεῖσαν χάριν τῷ μακαρίτῃ (= Κώνσταντι) διὰ τοῦ βαπτίσματος πεφόβηται.*

¹⁰⁰ *Athanas*. de synod. 31 (*Migne Patr. Gr.* XXVI, col. 749); *Socrat.* II 47; *Philostorg.* VI 5.

¹⁰¹ *Socrat.* IV 1; *Sozomen.* VI 6,10; *Theodoret.* Hist. eccl. IV 12,4. — Eudoxios, který Valenta pokřtíl, byl konstantinopolským biskupem r. 360—370.

¹⁰² *Socrat.* V 6; *Sozomen.* VII 4,3.

¹⁰³ *Ambros.* Epist. 53,2 (*Migne Patr. Lat.* XVI, col. 1166); de obitu Valentiniani consolatio 79 (*Migne ibid.*, col. 1383 sq.).

¹⁰⁴ Srov. *J. Bidez*, *La vie de l'Empereur Julien*, Paris 1930, str. 29.

^{104a} Viz pozn. 143.

^{104b} *Ammian.* XXVII 6, 1. 4.

¹⁰⁵ Podle *Sozomena* (III 19,5) prý Constantinus uložil Constantiovi svolat nový koncil, na kterém se mělo dospět k jednotnému dogmatu.

¹⁰⁶ O náboženské politice Constantia II. viz *J. Češka*, *La base politique de l'homoeousios d'Athanas, Eirene II*, 1964, str. 137—154.

tius II. byl císařem cele křesťanským¹⁰⁷ a tak hluboce věřícím, že o něm historik Ammianus Marcellinus, který si jinak křesťanské problematiky valně nevšímal, napsal tuto charakteristiku: „Křesťanské náboženství, jasné a jednoduché, slučoval s babskou pověřivostí. Místo aby je rázně uspořádal, spletitě je zkoumal a tak podnítl velmi mnoho rozepří.“¹⁰⁸ Přitom — jak to musil připustit církevní historik Rufinus¹⁰⁹ a jak to také dosvědčují známé nám zákony¹¹⁰ — podporoval Constantius zcela jednoznačně křesťanství a potlačoval kultu antické.

U křesťanských spisovatelů, kteří byli Constantioviční současníky a zároveň ideologickými i politickými odpůrci, najdeme ovšem četné invectivy, které braly Constantiovo křesťanství v pochybnost. Takto zejména napadl Constantia veřejně — arci až po jeho smrti — pictavijský (poitierský) biskup Hilarius, když napsal: „Říkáš, že jsi křesťan, ale sám dosvědčuješ, jak jím nejsi, aniž se tvé činy shodují s tvým prohlášením. Podrobil jsi své vůli východní biskupy, avšak nejen své vůli, nýbrž i své násilnosti.“¹¹¹ — „Je snad dnes někdo, buď živý nebo mrtvý, jehož slova bys nebyl zrušil? Samy episkopáty, které je nyní vidět, jsi zcela zničil, poněvadž každý je již sám sebou odsouzen a toho, od kterého dostal kněžství, také již sám odsoudil.“¹¹² — „Ó ty padouchu, jenž si děláš z církve zábavu! Jen psi se vrací ke svému dávení, a ty jsi přinutil polykat Kristovy kněze opět to, co vyplivli. Poroučíš jim schvalovat v jejich vyznáních proti sobě samým to, co předtím odsoudili.“¹¹³ — „Bojuješ proti Bohu, běsníš proti církvi, pronásleduješ světce, nenávidíš kazatele Kristovy, odstraňuješ náboženství, jsi tyranem nikoli jen věcí lidských, nýbrž i božích. ... Lžeš, že jsi křesťan, jsi nový nepřítel Kristův! Přicházíš před Antikristem a provádíš mystéria jeho tajů.“¹¹⁴

Tyto demagogické argumenty však nevyvracejí, nýbrž spíše potvrzují, že se císař Constantius II. cítil plně křesťanem — a tento fakt dosvědčil i biskup sardinského města Carales (Cagliari) Lucifer, i když se jej snažil ve svých záštiplných polemických spisech vyvrátit. Podle Lucifera prý Constantius prohlašoval: „Kdybych nežil dobře, kdyby nebyla má díla správná, kdyby nebyla má víra katolická, ... nikdy bych dlouho nevládl,¹¹⁵ aniž bych byl přijal moc nade všemi lidmi.“¹¹⁶ A třebaže i Athanasios napsal o Constantiovi, že setrval až do konce svého života v bezbožnosti a že se dal pokřtít teprve, když umíral, a to ještě od ariánského heretika Euzóia,¹¹⁷

¹⁰⁷ Constantia II. jako křesťanského panovníka zahrnoval chválou — jak poznamenal Fótios — mladoariánský historik Filostorgios (*Philostorg.* III 2).

¹⁰⁸ *Ammian.* XXI 16, 18.

¹⁰⁹ *Rufin.* Hist. eccl. X 22: ara nusquam nec immolatio nec libamina, praeveraricatio tamen et lapsus erat et ruina multorum.

¹¹⁰ R. 356 stanovil Constantius II. pro ty, kdož se zabývali obětmi a uctivali obrazy antických bohů, trest smrti (*Cod. Theod.* XVI 10, 6) a po celou dobu své vlády zrušoval opětovně různé výsady, kterých požíval křesťanský klérus (viz zejména *Cod. Theod.* XVI 2, 8—15). Jednu Constantiova konstituce (*Cod. Theod.* XVI 2, 16), která r. 361 odmítla okázalou křesťanskou zbožnost, prohlašovala dokonce výslovně, že je římský stát udržován více náboženskými — rozumí se: křesťanskými — city než státními úřady a klopotnou prací.

¹¹¹ *Hilarius contra Const.* 28 (*Migne Patr. Lat.* X. col. 601).

¹¹² *Ibid.* 27 (*Migne* I. c. 602).

¹¹³ *Ibid.* 25 (*Migne* I. c. 601).

¹¹⁴ *Ibid.* 7 (*Migne* I. c. 583).

¹¹⁵ *Lucifer de regibus apostaticis* 11 (ed. Guil. Hartel, *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum* XIV, Vindobonae 1886, p. 61); srov. *ibid.* 7 (*Corpus* ... p. 51).

¹¹⁶ *Lucifer de s. Athanasio* I 11 (*Corpus* ... p. 85).

¹¹⁷ *Athanas.* de synod. 31 (*Migne Patr. Gr.* XXVI. col. 749): ὁς (= Κωνσταντίος) μέχρι τέλους διαμείνας ἐν ἀσεβείᾳ, καὶ λοιπὸν ἀποθνήσκων, ἔδοξε βαπτίζεσθαι, οὐ παρὰ εὐσεβῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ ἐπὶ Εὐζώϊου τοῦ διὰ τὴν Ἀρειανῆν αἰρεσῶν... καθαιρεθέντος.

přece nám právě tento přední bojovník za nikajskou ortodoxii zanechal jakési veřejné osvědčení Constantiova křesťanství. Roku 356 uvedl totiž ve své apologii adresované císaři Constantiu II., že ho zná již po mnoho let jako zbožného křesťana,¹¹⁹ ačkoli nepochybně věděl, že dosud zůstává nepokřtěn.

Křest tedy nebyl ve IV. století hlavním kritériem pro definici křesťana, neboť podle 45. kánonu „elvirské“ synody, jež se sešla asi roku 306 v městě Illiberis, mohl být pokřtěn pouze člověk, který byl již dříve znám jako *christianus*.¹¹⁹ Proto je anachronismem, tvrdí-li se právě o prvním křesťanském panovníkovi, Constantinu Velikém, že se stal křesťanem teprve s přijetím křtu v posledních hodinách svého života.

Už v XVIII. století se Edwardu Gibbonovi jevil Constantinus jako bezohledný despota, který podřizoval svým sobeckým zájmům jak spravedlnost, tak víru,¹²⁰ a v polovině XIX. století dokreslil Constantina jako egoistického státníka Jakob Burckhardt, přičemž ho dokonce prohlásil za člověka ve své podstatě zcela nenáboženského.¹²¹ Míňením, že se Constantinus spojil s církví jen z politických důvodů, našlo pak mezi dalšími historiky mnoho zastánců, z nichž značná část nadto tvrdila, že Constantinus vlastně zůstával až do své smrti pohanem; tím se arci popírala jak Constantinova křesťanská víra, tak jeho příslušnost k církvi.

V literatuře často čteme, že Constantinus kolísal po celý život mezi pohanstvím a křesťanstvím. Avšak větu *Mή δὴ οὖν ἀμφιβολία τις γινέσθω* (= „Ať už tedy není rozkolísanost“), kterou podle Eusebia pronesl smrtelně nemocný Constantinus před svým křtem,¹²² lze interpretovat i tak, že v duchu Eusebiova oslavného spisu kolísal „zbožný“ Constantinus mezi touhou po křtu a strachem vzít na sebe morální povinnosti, ke kterým byl pokřtěný člověk zavázán,¹²³ resp. mezi touhou být pokřtěn a vědomím, že se stav po křtu hodí více pro Kristova kněze nebo mnicha než pro panovníka, který musí zacházet s mečem.¹²⁴

Studium Constantinovy křesťanské víry a jejího vývoje se opírá především o Constantinovy písemné projevy, určené církevním činitelům,¹²⁵ ačkoli lze stěží zjistit, co v nich formuloval sám císař a co jeho tajemníci.¹²⁶ Dále se bere v úvahu velká přízeň, kterou prokazoval Constantinus církvi, a to nejen co se týká budování četných kostelů¹²⁷ a udělování privilegií křesťanskému kléru,¹²⁸ nýbrž i pokud jde

¹¹⁹ Athanas. Apol. ad Const. I (*Migne Patr. Gr.* XXV, col. 596): 'Εκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε χριστιανόν, καὶ ἐκ προγόνων φιλόθεον ἐπιστάμενος, εὐθύμως τὰ περὶ ἐμῆς πίστεως ἀπολογούμεναι.

¹¹⁹ C. J. Hejtele, *Conciliengeschichte* I, str. 175: Qui aliquando fuerit catechumenus et per infinita tempora nunquam ad ecclesiam accesserit, si eum de clero quisque cognoverit esse Christianum, aut testes aliqui extiterint fideles, placuit, ei baptismum non negari. — O otázce, kdy se elvirská synoda konala, srov. A. Piganiol, *L'empereur Constantin*, Paris 1932, str. 81.

¹²⁰ E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, III, A new edition, Leipsick 1829, str. 80.

¹²¹ J. Burckhardt, *Die Zeit Konstantins des Grossen*, 4. Aufl. (Kröners Taschenausgabe, Band 54), Leipzig, str. 375–407, zejména 375 n.

¹²² Euseb. *Vita Const.* IV 62,3.

¹²³ Srov. F. J. Dölger, op. cit., str. 426–429.

¹²⁴ Srov. V. Šesan, *Die Religionspolitik der christlich-röm. Kaiser (Kirche und Staat im römisch-byzantinischen Reiche seit Konstantin dem Grossen und bis zum Falle Konstantinopels, I)*, Czernowitz 1911, str. 352–355.

¹²⁵ Německý překlad všech dochovaných Constantinových písemných projevů, týkajících se křesťanství a uspořádaných v chronologickém pořádku, podává s výkladem o pravosti a zároveň i komentuje H. Kraft, op. cit., str. 160–272.

¹²⁶ Srov. J. Vogt, *RAC* III, sl. 309.

¹²⁷ Srov. H. Lietzmann, op. cit. III, str. 136–139, a J. Vogt, *RAC* III, sl. 367–370.

¹²⁸ Již r. 313 vrátil Constantinus církvi všechnen její majetek, předtím konfiskovaný (*Euseb. Hist.*

o císařské uzákoňování některých norem křesťanského života.¹²⁹ Je sice pravda, že se v Římě nedochoval žádný Constantinův nápis, kterým prý — podle Eusebia — vzdal císař díky kříži za své vítězství u Mulvijského mostu, a nadto je pravděpodobné, že ho vůbec žádná socha nezpodobovala s křížem v ruce,¹³⁰ ale přece se po dobu delší než tisíc let skvěl na vítězném oblouku ve staré svatopetrské basilice, nahrazené ve Vatikáně v XVI. století velechrámem nynějším, mozaikový obraz vesmírného Krista s veršovaným nápisem:

„Svět že se, tebou veden, v triumfu povznesl k hvězdám,
za to ti císař Constantinus chrám tento zřídil.“¹³¹

Nelze ovšem s určitostí říci, zda máme tyto verše vztahovat již ke Constantinovu římskému vítězství, dosaženému 28. října 312 u Mulvijského mostu „ve znamení kříže“, anebo až k jeho ovládnutí celé říše v roce 324, ale o poměrně brzkém Constantinových křesťanství máme autentická svědectví ve spisech Constantinových současníků, kteří sami Krista horlivě uctívali. Již z let 318—320 pochází Lactantiův spis *De mortibus persecutorum*, ve kterém jeho autor nejen dokazuje, že všichni pronásledovatelé křesťanů sešli ze světa bédnou smrtí, nýbrž zároveň se také pochvalně vyslovuje o císařích, kteří byli ke křesťanům tolerantní. V této souvislosti napsal pak Lactantius o Constantinovi výslovně, že se již roku 306, kdy se stal v Gallii císařem, zasadil přede vším ostatním o to, „vrátit křesťany jejich kultu a bohu“, takže prý se hned jeho první zákonné ustanovení týkalo obnovy „svatého náboženství“.¹³² Od roku 312 pokládali pak Constantina za křesťana všichni starověcí církevní historikové, počínaje jeho současníkem Eusebiem z Caesareje,¹³³ přičemž vycházeli — jak to roku 395 potvrdil ještě Ambrosius — nikoli z jeho křtu, nýbrž z přijetí křesťanské víry.¹³⁴

eccl. X 5,15—17), r. 318 a 333 povolil biskupům samostatnou jurisdikci nad kleriky (*Cod. Theod.* I 27,1; *Const. Sirmond.* 1) a od r. 318 uděloval také křesťanskému kleru různá práva a osvobozoval je od tíživých občanských povinností (*Cod. Theod.* IV 7,1; XVI 2,1—7; *Cod. Iust.* I 13,1).

¹²⁹ R. 320 nebo 321 se stala neděle dnem úředního klidu, kdy byly dovoleny pouze manumise (*Cod. Theod.* II 8,1; *Cod. Iust.* III 12,2; ohledně datování viz *A. Piganiol*, *L'empereur Constantin*, str. 128), načež byly vydány i jiné zákony, které odpovídaly křesťanské morálce (srov. *J. R. Palanque—G. Bardy—P. de Labriolle*, *De la paix constantinienne à la mort de Théodose* (*A. Fliche—V. Martin*, *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu' à nos jours*, III), 1936, str. 61 n.).

¹³⁰ *Eusebios* (Hist. eccl. IX 9,10 sq.) cituje při své zmínce o Constantinově (kolosální? — srov. *J. Vogl*, *RAC* III, sl. 326) soše v Římě, která prý držela v ruce kříž — pravděpodobně žerd s kolmou přéčkou pro vexillum —, řecký překlad latinského nápisu, který *Rufinus* (Hist. eccl. IX 9,11) převedl zpětně do latiny slovy: *In hoc singulari signo, quod est verae virtutis insigne, urbem Romanam senatumque et populum Romanum iugo tyrannicae dominationis ereptam pristinae libertati nobilitatique restituit.*

¹³¹ *E. Diehl*, *Inscriptiones Latinae christianae veteres*, vol. I, Berolini 1925, p. 340, n. 1752: *Quod duce te mundus surrexit in astra triumphans, | hanc Constantinus victor tibi condidit aulam.*

¹³² *Lactant.* *de mort. pers.* 24,9: *suscepto imperio Constantinus Augustus nihil egit prius quam Christianos cultui ac deo suo reddere; haec fuit prima eius sanctio sanctae religionis restitutae.*

¹³³ *Euseb.* Hist. eccl. IX 9; *Vita Const.* I 32; *Socrat.* I 2—4; *Sozomen.* I 3 sq.; *Theodoret.* Hist. eccl. I 2 sq.; *Philostorg.* I 6.

¹³⁴ Srov. *Ambros.* *de obitu Theodosii oratio* 40 (*Migne* Patr. Lat. XVI, col. 1399): *Cui (scil. Constantino) licet baptismatis gratia in ultimis constituto omnia peccata dimiserit, tamen quod primus imperatorum credidit, et post se haereditatem principibus dereliquit, magni meriti locum reperit.*

Constantinovi současníci, kteří nepatřili ke členům církve, sice nikde nepraví, že se Constantinus přimkl roku 312 k bohu křesťanskému — panegyrický řečník z roku 313 i oficiální nápis římského senátu z roku 315, který dosud čteme na Constantinově oblouku, narážejí jen neurčitě a abstraktně na Constantinovo božské zjevení nebo vnuknutí —¹³⁵, ale pozdější pohanská opozice Constantina za křesťana plně uznávala, byť teprve od roku 326, kdy prý se mu jen křesťanství kněží opovážili slíbit rozhršení za jeho různé násilnosti a zvláště pak za to, že dal utratit svého syna Crispa a manželku Faustu.¹³⁶

Mnoha novodobým vědcům se zdá nemožné uznat Constantinovo křesťanství proto, že po celou dobu své vlády respektoval ještě antické kultury a zůstával nejvyšším knězem římského státního polyteismu. Avšak tato zdánlivá nesrovnalost mizí, zamyslíme-li se nad obsahem následujícího Eusebiova líčení: „Proto kdysi (Constantinus) právem řekl, vítaje na hostině biskupy, že i on sám je biskupem, přičemž k nim za naší účasti promluvil asi těmito slovy: „Nuže, vy jste pro věci uvnitř církve, já pak jsem patrně ustanoven od Boha biskupem pro věci mimo církev.“ Maje tedy na mysli to, co bylo v souladu s tímto výrokiem, dozíral na všechny poddané a nabádal je, jak mohl, aby vedli zbožný život.“¹³⁷ Constantinus se tedy chtěl jakožto *pontifex maximus* jevit křesťanům jakýmsi biskupem pro věci mimo církev (*ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός*) a tak si udržovat oboustrannou loajalitu. Není proto divu, že se pak k jeho „božským“ sochám modlili, prosíce, aby od nich byly odvráceny pohromy, jak lidé věrní antickému náboženství, tak mnozí křesťané.¹³⁸ To všechno však charakterizovalo jen dobu přechodnou, v níž se ostatně i na mincích uplatňovaly jen ojediněle nějaké křesťanské znaky.¹³⁹ Změnu v tomto směru přinesla teprve vláda Constantinových synů, kterým se odmalíčka dostalo křesťanské výchovy a které také ve čtyřicátých letech IV. století podněcoval Firmicus Maternus, aby potírali „zhoubné bludy“ a aby od nich „osvobozovali“ lidi i proti jejich vůli.¹⁴⁰

Jestliže i církev dokázala chápat v době, kdy sváděla svůj vítězný boj s ostatními náboženstvími, císařovu velekněžskou hodnost tak, že v ní spatřovala — pokud byl jejím nositelem císař s křesťanskou vírou — prostředek k uplatňování svého vlivu na mimocírkevní veřejnost,¹⁴¹ bylo zcela bezpředmětné, zda v samé církvi patřil císař jen mezi *ἀκροούμενοι*, tj. mezi nepokřtěné Kristovy vyznavače, kteří se zú-

¹³⁵ *XII panegyrici Lat.* XII (IX) 2,5: habes profecto aliquod cum illa mente divina, Constantine, secretum, quae delegata nostri diis minoribus cura uni se tibi dignatur ostendere; *ibid.* 3,3: ut appareat . . . non dubiam te, sed promissam divinitus petere victoriam. — V nápisu na Constantinově oblouku v Římě (CIL VI 1139; Dessau ILS 694) je pouze zmínka, že Constantinus zvítězil nad „tyranem“ Maxentiem *instinctu divinitatis*, přičemž je nápadné, že na celé plastické výzdobě není ani jediné znamení kříže.

¹³⁶ *Zosim.* II 29,3; srov. též *Sozomen.* I 5.

¹³⁷ *Euseb.* Vita Const. IV 24.

¹³⁸ Srov. *Philostorg.* II 17.

¹³⁹ *J. Maurice*, Numismatique constantinienne, I—III, Paris 1908, 1911, 1912; srov. též *H. Lietzmann*, op. cit. III, str. 145—147, a *J. Vogt*, RAC III, sl. 327 n.

¹⁴⁰ *Firmic. Mat.* De errore prof. relig. 16,4.

¹⁴¹ Srov. *A. Piganiol*, L'empereur Constantin, str. 223. — Obdobný vztah církevních představitelů k císaři Constantiu II. dosvědčuje *Sulpicius Severus* (Chron. II 39, 4 sq.), když píše, že se biskupové Valens, Ursacius a jiní ariáni, kteří se sešli r. 355 na milánské synodě, neodvážili sami veřejně vyhlásit svá usnesení, a proto prý vydali list jménem císaře Constantia, a to ze dvou důvodů: jednak prý chtěli svůj názor, přijme-li jej lid, podepřít císařovou autoritou, jednak prý sledovali záměr, svěst veškerou nenávisť, kdyby lid jejich usnesení odmítl, ze sebe na panovníka, který prý se mohl jako katechumen ve věcech křesťanské víry mýlit. — Titul *pontifex maximus* podrželi všichni Constantinovi nástupcové až po Gratiana; teprve ten se ho vzdal (*Zosim.* IV 36,5).

částňovali předčítání Písma svatého, anebo mezi *κατηχούμενοι*, kteří se již připravovali ke křtu.¹⁴² Jestliže si např. roku 386 mohl slavný miláuský biskup Ambrosius dovolit dát najevo mladičkému císaři Valentinianovi II., že má jako nepokřtěný Kristův vyznavač v církvi postavení jen podružné,¹⁴³ byl by obdobný postup některého církevního činitele vůči tomu císaři, který vyhlášením úplné náboženské svobody umožnil církvi roku 313 zcela legální život¹⁴⁴ a který jí současně hned svou trvalou přízní dával vyhlídky na úplné vítězství, zcela nemyslitelný. O Constantinově vážnosti v církvi svědčí nejlépe to, že ho církevní historik Eusebios označil 25. července 335 ve své oslavné řeči, pronesené u příležitosti Constantinových tricennalií, za zástupce nebeského krále na zemi,¹⁴⁵ a že se již deset let předtím, když Constantin zahajoval 20. května 325 v Nikaji první ekumenický koncil, jevila shromážděným biskupům jeho přítomnost jako vítaná spolupráce církve se státem.¹⁴⁶ Tuto mentalitu však nebyl již s to pochopit byzantský mnich a spisovatel Theofanés, když na počátku IX. století napsal, že Constantinus musil být již před rokem 325 pokřtěn, neboť jinak by se tehdy nemohl zúčastnit nikajského koncilu a obcovat na něm se „svatými otci“.¹⁴⁷

Vcelku je ovšem hodnocení Constantinovy osobnosti v novodobé historiografii doposud značně protichůdné,¹⁴⁸ a sporné zůstává nejen to, pokud Constantinus byl a pokud nebyl ve své víře i ve svém praktickém životě opravdovým křesťanem, nýbrž i to, jaké skutečné pohnutky ho ke křesťanství přivedly. Této otázky se zde dotýkat již nebudeme, třebaže bychom mohli poukázat na to, jak mnoho si někteří badatelé idealizují mravní úroveň církevních představitelů ve IV. století,¹⁴⁹ když

¹⁴² Spor vyvolal i počátek Constantinova katechumenátu, o němž se např. V. Šesan (op. cit., str. 333—337 a 354—356) snažil dokázat, že jej Constantinus přijal neformálně již dlouho před r. 312, kdežto formálně se prý stal katechumenem asi deset let před svou smrtí, když zatoužil po křtu v Jordánu. Běžně se však soudí (srov. E. Gerland, op. cit., str. 34 a 61), že se Constantinus stal katechumenem teprve krátce před svým „klinickým“ křtem, když se postil a vyznal ze svých hříchů.

¹⁴³ Ambros. Epist. 21,5 (*Migne* Patr. Lat. XVI, col. 1004): Et ille (scil. Valentinianus I.) baptizatus in Christo inhabilem se ponderi tanti putabat esse iudicii; clementia tua, cui (scil. Valentiniano II.) adhuc emerenda baptismatis sacramenta servantur, arrogat de fide iudicium, cum fidei ipsius sacramenta non noverit?

¹⁴⁴ Svědčí o tom komuniké vydané na schůzce Constantina s Liciniem v Mediolanu, jež se začínalo slovy (*Lactant. de mort. pers.* 48,2): Cum feliciter tam ego Constantinus Augustus, quam etiam ego Licinius Augustus apud Mediolanum convenissemus atque universa quae ad commoda et securitatem publicam pertinerent, in tractatu haberemus, haec inter cetera erac videbamus pluribus hominibus profutura, vel in primis ordinanda esse credidimus, quibus divinitatis reverentia continebatur, ut daremus et Christianis et omnibus liberam potestatem sequendi religionem quam quisque voluisset, quo quicquid est divinitatis in sede caelesti, nobis atque omnibus qui sub potestate nostra sunt constituti, placitum ac propitium possit existere. — Srov. též Euseb. Hist. eccl. X 5,4.

¹⁴⁵ Euseb. Laus Const. 7,13: *ὁ δ' ὅλα μεγάλως ἔπαινος*. K tomu H. Eusslin, Gottkaiser und Kaiser von Gottes Gnaden (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, Jahrgang 1943, Heft 6), str. 80 n.

¹⁴⁶ Srov. J. Vogt, Der Niedergang Roms. Metamorphose der antiken Kultur, Zürich 1965, str. 205 n.

¹⁴⁷ Theophan. Chronogr. a. m. 5814 (ed. J. Classen, p. 25).

¹⁴⁸ V. Šesan, op. cit., str. 102—107; H. Lietzmann, Der Glaube Konstantins des Grossen, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse 1937, str. 263 n. (= Kleine Schriften I, Berlin 1958, str. 186 n.); A. Piganiol, L'état actuel de la question constantinienne 1930/49, Historia I, 1950, str. 82—96; A. Piganiol, Histoire romaine (1951—1955), Revue historique, tome CCXIX, 1958, str. 129—131.

¹⁴⁹ Ostré polemiky mezi zneptřelými biskupy i jejich vzájemná obviňování z násilnosti, intrik, podvodů i mravnostních deliktů nesvědčí o ideálním morálním stavu církevní hierarchie ve IV. století; přitom nelze vinu za tento stav svádět jen na ariány, jak se o to snažili mluvčí

vyslovují pochybnosti o Constantinově křesťanství také z hlediska úzce etického. Constantinovo křesťanství i způsob, jak přijal křest, je totiž třeba posuzovat pod zorným úhlem Constantinovy doby, a právě v souvislosti s touto ne vždy dodržovanou zásadou pokládáme za vhodné poukázat ještě na výstižná slova církevního historika a teologa Turannia Rufina; ten krátce po roku 400 napsal ve svém volném překladu Eusebiových Církevních dějin, jež pak prodloužil o dvě samostatné knihy, že Constantinus byl už roku 312 „příznivcem křesťanského náboženství a ctitelům pravého boha, přestože ještě nepřijal — jak se obvykle zasvěcují naši — pečeť umučení Páně“.¹⁵⁰

A tak tedy můžeme závěrem pouze zdůraznit, že popírání Constantinova křesťanství před jeho předsmrtným křtem je sice v souladu s pozdější církevní definicí křesťana, ale není již ve shodě se správným historickým řešením této otázky, neboť ve IV. století se člověk stával křesťanem (*christianus*) zpravidla mnohem dříve, než byl pokřtěn (*baptizatus*).

DE OBELISCO LATERANENSI ATQUE CONSTANTINI MAGNI CHRISTIANITATE

Duo testimonia certiores nos faciunt, quo modo obeliscus nunc Lateranensis ex Aegypto — verisimilime a. 358 — Romam tranvectus sit, neque tamen inter se omnibus locis consentientia. Cum enim Ammianus Marcellinus (XVII 4) obeliscum Aegypto templo apud Thebas deo Soli dedicato avulsum esse narret, titulus (CIL VI 1163 = Dessau ILS 736), qui olim in Circo maximo subter obelisco legi potuerat atque postea a Mercato transcriptus est, hanc rem silentio praeteribat, aliud autem Ammiano dissentiente factum admonens, Constantinum scilicet Magnum obelisco Constantinopolim ornare voluisse, quem postea Constantius, filius eius, Romae erigi iusserit; nam Ammianus, Constantio Augusto minime favens, patrem eius Urbi aeternae obeliscum dandum in mente iam habuisse falso arbitrabatur. Sed etiam auctor inscriptionis commemoratae consulto, ut nostra fert opinio, mentitus est; etenim eo, quod versu 6 Constantinum Thebis de rupe caesa obeliscum revellisse finxit, legem a Constantio a. 357 datam (Cod. Theod. XV 1,1) fortasse respiciebat, quae civitates ornamentis propriis privari vetuerat.

Sixtus V, papa Romanus, obeliscum supra dictum, sed temporum iam calamitate fractum et Circi maximi ruinis humo alte demersum extrahi iussit eundemque restituendum et iuxta palatium suum Lateranense locandum curavit, nec non, quae fecerat, inscriptioni tradidit. Sunt autem hodie in basi, cui obeliscus impositus est, tituli quattuor, quorum duo tam recte de obelisco cumque olim ex Aegypto transferendo Romaeque erigendo docent, ut auctorem eorum pro viro historiae veteris peritissimo habere liceat. Quam ob rem titulus reliquus, sed momenti haudquaquam minoris, eo magis nos obstupescit, quippe qui scriptores historiae ecclesiasticae antiquissimos tamquam ignorans, de Constantino Magno, per crucem victore et crucis gloriae deinde propagatore, nuntius adhuc restat, quo teste hunc imperatorem sanctus Silvester Romae, loco a medio aevo Lateranum vocato, baptizavisse dicitur.

Constantinum Magnum vero non prius quam a. 337 iam orientem apud Nicomediam sacro baptisate tinctum esse scriptores historiae ecclesiasticae antiquissimi sciebant omnes, quorum Socrates, Sozomenus, Theodoretus Hieronymusque de Constantini iam moribundi baptisate verbis expressis mentionem fecerunt. Eusebii Caesariensis encomium sequentes, quod Vita Constantini inscribitur quodque praeter alias memorabiles primi imperatoris christiani res gestas

nikajského směru, neboť z kuse dochovaného díla Filostorgiova vyplývá, že stoupenci přísného (mlado)ariánského směru, založeného Aëtíem a jeho žákem Eunomiem, měli mnoho výhrad k jednání jak ochotně loajálních semiariánů, tak některých předních světců katolické církve (srov. též J. Češka, La base politique, str. 143 n.).

¹⁵⁰ Rufin. Hist. eccl. IX 9 (ed. Th. Mommsen, Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, IX 2, Leipzig 1908, str. 827, ř. 28 nn.): erat quidem (Constantinus) iam tunc Christianae religionis fautor verique dei venerator, nondum tamen, ut est sollemne nostris initiari, signum dominicae passionis acceperat.

mysteria etiam laudat copiose, per quae Constantinus, signaculo Christi donatus luceque divina repletus, animam suam corpore iam languescente ad aeternam in caelis salutem renatam esse cognoverit.

E saeculo demum V emersa est alterius generis fabula, quae Constantinum primo dominationis suae tempore christianae ecclesiae persecutorem a summo deo leprosum factum, postquam ad meliorem mentem redisset, a Silvestro episcopo Romae per baptismum e lepra recreatum esse narrabat quaeque postea inter medii aevi auctores plus valebat quam auctorum antiquorum Graeca testimonia, quibus — excepto Hieronymo — sola Historia ecclesiastica tripartita, saeculo VI scripta, nisa est. Credebatur autem illa fabula non solum ideo, quoniam constitutio principis falsa, quae Constantini donatio vocatur, eosdem eventus textui suo inseruit, sed etiam propterea quod temporibus posterioribus absurda existimabatur de ea re sententia, quo modo princeps praeclarus, qui iam a. 312 in signo crucis Maxentium apud pontem Mulvium proelio vicisset et a. 313 Mediolani una cum Licinio Augusto, ut libera esset christianis nec non ceteris omnibus potestas sequendi religionem, edixisset, ipse, dum viveret, christianae fidei fautor diligentissimus absque baptismo accepto vivere potuisset. Rarae inde erant voces, quae Hieronymo aut Historia tripartita testibus usae, Constantinum per Silvestri manus sacramentum baptismatis accepisse in dubium vocabant, nihilo minus saeculo XVI facultas iam data est rei verae reperiendae, cui defensores, sicut credo, se adiunxissent plures, nisi ab ea viros litteratos ecclesia Romana prohibuisset.

Nunc iam pro certo habetur Constantinum baptismum ad ultimum vitae suae tempus distulisse, attamen quaestiones adhuc permanent nonnullae, quae ad huius imperatoris religionem spectant. Pontifex maximus enim Constantinus remansit neque caput esse desiit eorum, qui deos colebant permultos, sed uno tempore propagator disciplinae christianae videri cupiebat ac episcopus iis, quae extra ecclesiam gerebantur. Epistulae igitur Constantini pertractantur, ut fides eius appareat, gesta quoque conquiruntur et utrum christiani digna fuerint necne, aestimantur; sed quamvis epistulae fidem Constantini christianam saepius testentur, neque cotidiani illius temporis mores omnibus christianae ecclesiae membris, immo vero antistibus, sanctissimi semper fuisse videantur, tamen nunc quoque rerum scriptores Constantinum christianum fuisse negant frequentes, quod vixens ac florens baptizatus non esset. Haec est quidem opinio, quae in libris Bohemice scriptis adhuc valet omnibus quamque corrigendam esse putamus, eo exemplo imprimis usi, quod nobis vir doctissimus F. J. Dölger ad imitandum reliquit.

Constantinus Magnus primus imperator christianus omnibus aequalibus suis videbatur neque aliter de ipso auctores aetatum sequentium scribebant, quamquam, ut teste Rufino (Hist. eccl. IX 9) solemne erat posteris initiari christianis, signum dominicae passionis sero acceptit. Ceterum Constantini etiam successores — Constantius, Constans, Valens, Theodosius, Valentinianus forsitan uterque — mortem demum timentes baptismatis sacramentum ab episcopis sibi proximis poposcerunt, cum omnes religionem christianam iam pueri secuti essent et quibusdam eorum tamquam Constantio quaestiones immo vero dogmaticae placuissent. Nam saeculo IV talis erat mos, ut clerici, priusquam ordinati essent, e baptizatis eligerentur, cum laici baptismum ad ultimum vitae suae spatium differre soliti essent. Christiani autem vocabantur omnes, qui Christum deum colebant iisque solis canon 45 a concilio Illiberitano anno verisimiliter 306 comprobatus ius dabat baptismatis accipiendi. Ex eo itaque facile intellegi potest unum quemque saeculi IV hominem, cui — quamvis non baptizato — fides Christi inesset, christianum non solum sibi, sed etiam ceteris hoc scientibus pro illius temporis ratione videri licuisse.